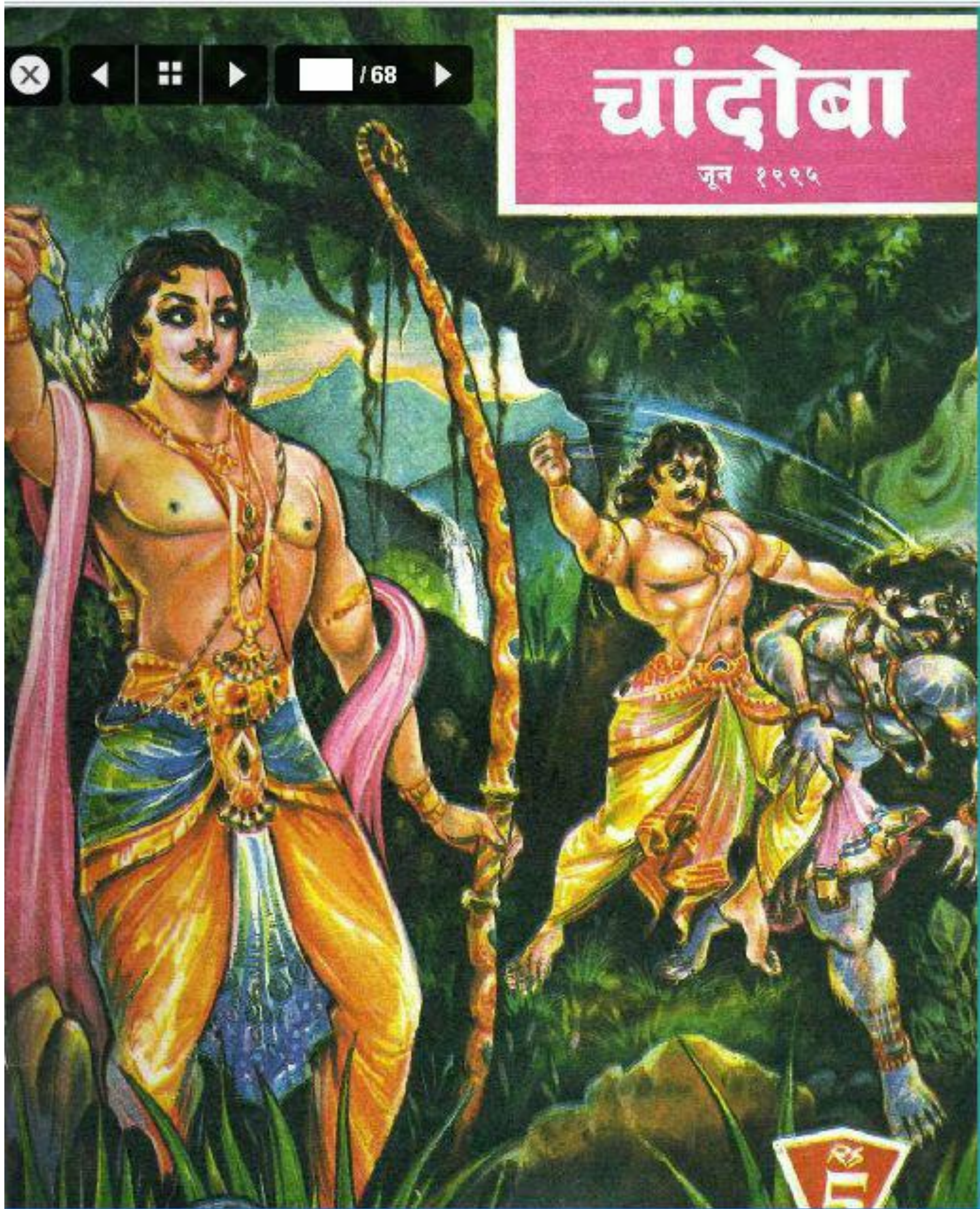

/68
चांदोबा
जून १९९५

सांघिक अभिवृद्धि

डॅनिश राजधानी कोपनहेगन मध्ये ता.६ ते १२ मार्च पर्यंत 'सांघिक अभिवृद्धि' बाबत विचार-विनिमय करण्यासाठी जागतिक महासभा आयोजित करण्यात आली. संयोजकांनी १८५ देशांना या महासभेत भाग घेण्यासाठी पाचारण केले होते. एक आठवडाभर चाललेल्या या महासभेत १२१ राष्ट्रांनी निदान एक दिवस का होईना भाग घेतला. एका अपूर्व विषयावर येथे विचार-मंथन झाले. १८० देशांच्या ६००० हून अधिक प्रतिनिधींनी परिषदेत भाग घेतला. एक हजाराहून अधिक खाजगी संस्थाचे प्रतिनिधि परिषदेत सामिल झाले होते. यावरून ही परिषद किती महत्त्वाची होती हे लक्षात येते.

परिषदेत चर्चिलेला प्रमुख विषय होता - सांघिक अभिवृद्धि. म्हणजे येथील जनतेचे कुशल-क्षेम व विकास. जगातील लोकसंख्येत बहुसंख्य लोक दारिद्र्यात पिडलेले आहेत. साक्षरतेचा अभाव ही खूप जाणवतो. काही देशात बेकारीचा प्रश्न सर्वांना भेडसावतो आहे. काही लोक सरकारी मदतीची अपेक्षा करीत आहेत, तर कोणत्याही मदतीच्या अभावी अनेक लोक नाना यातना सहन करीत आहेत. विश्वशांति आणि गरिबी यांचा निकटचा संबंध आहे हे तेथील अनेक उपस्थित नेत्यांनी मान्य केले. भारताचे प्रधान मंत्री श्री.पी.व्ही. नरसिंह राव आपल्या भाषणात म्हणाले - "दुःख आणि दारिद्र्य जगातील कोणत्या ही देशाच्या कोपऱ्यात असो, ते जगातील शांतीचा भंग करते. सांघिक अभिवृद्धीसाठी, मानवाच्या सर्वांगीण विकासासाठी दारिद्र्याचा विनाश करण्याची शक्ति प्रजेत असली पाहिजे." या विचाराचे जोरदार समर्थन करीत त्यांनी सर्वांना सावध केले.

विश्व - शांतीला बाधक ठरणाऱ्या अनेक भयंकर समस्यांबाबत विश्व-नेते यापूर्वी ही अनेक वेळा बोललेले आहेत; ही काही पाहिलीच वेळ नव्हती. परंतु यापूर्वी झालेल्या परिषदांतून केवळ याबाबत विचार झाला की विश्व-शांतीसाठी सरकारांनी काय करावे? पण कोपनहेगनच्या या संमेलनात सरकारांनी काय करावे याबाबत चर्चा व विचार-विनिमय झाला नाही. या परिषदेत नेत्यांनी घोषित केले की दारिद्र्य, निरक्षरता, बेकारी इत्यादि समस्या सोडविण्याचे उपाय जनतेनेच शोधून काढले पाहिजेत. या कामी जनतेचे सक्रिय सहकार्य महत्त्वाचे आहे.

खासगी संस्थांनी या कामात जो उत्साह दाखविला, तो पाहून जगातील नेत्यांचा उत्साह द्विगुणित झाला. त्यांच्यात खासगी संस्थांबाबत विश्वास उत्पन्न झाला. म्हणून या समस्या कशा समूळ उपटून टाकता येतील याचे उपाय शोधण्यावर त्यांनी भर दिला.

आज विस्फोटक आयुधे मानव-जातीचा विनाश करायला टपलेली आहेत. या आयुधांचा नाश करण्यासाठी विसाव्या शतकात खूप प्रयत्न केले गेले. शतकाच्या शेवटी मनुष्य आपल्या या प्रयत्नांना रचनात्मक वळण देत असल्याची शुभ-चिन्हे दिसत आहेत. आपले प्रधान मंत्री श्री.पी.व्ही. नरसिंह राव म्हणाले - "जगात सर्व राष्ट्रांनी एकमेकांना मदत केली पाहिजे. दारिद्र्य, निरक्षरता आदि रोगांचे निर्मूलन करण्यासाठी आंतरराष्ट्रीय सहकार्य अत्यंत महत्त्वाचे आहे."

परमेश्वर प्रकटला

धर्मपुरीत राहाणारा मोहन मोठा चिक्कू होता. वडील आजारी असले तरी त्याने त्यांना औषधोपचार केला नाही. त्यामुळे वडिलांना मृत्यु आला. नवरा मेल्यामुळे आईला फार दु:ख झाले. पण मोहनला त्याची काही पर्वा नव्हती. बिचारी आई पण काही दिवसात स्वर्गवासी झाली. मोहनची बायको आणि मुले कशीबशी जगत होती. त्यांना खायला पुरेसे अन्न मिळत नव्हते. आपल्या जवळचे पैसे व्याजी लावून मोहनने लाखो रुपये कमवले.

मोहनच्या समोरच्या घरात सुधाम रहात असे. तो मोठा देवभक्त होता. तो परोपकारी स्वभावाचा होता. त्याने मोहनला अनेक वेळा समजावून सांगण्याचा प्रयत्न केला, पण सर्व पालथ्या घड्यावर पाणी!

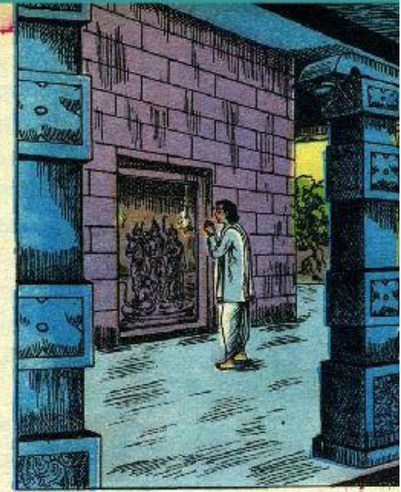
मोहनची बायको होती रुक्मिणी. ती मोठी पतिव्रता स्त्री होती. नवऱ्याचा शब्द कधी खाली पडू देत नसे. त्यांना दोन मुलगे होते. ते आई-वडिलांच्या सतत आज्ञेत असत. रुक्मिणी व मुलांना मोहन विरुद्ध बंड करण्यासाठी प्रवृत्त करण्याचा सुधामने अनेकदा प्रयत्न केला, पण कशाचा काही उपयोग झाला नाही.

कर्ज घेण्यासाठी मोहनकडे जे लोक येत त्यांना सुधाम सावध करीत असे. पण ते तरी बिचारे काय करणार ? गरजवंताला अक्कल नसते. ते म्हणत - "मोहन पैसे संभाळून ठेवतो, आपली संपत्ति वाढवतो. त्यात त्याची काय चूक आहे बरं?"

हे सर्व सुधामला असह्य झाले. मोहनच्या अन्यायाला कसा लगाम घालावा हे काही त्याला सुचेना . त्याने मोहनला मारून टाकायचा निश्चय केला.

सुधामने आपल्याशीच तर्क-वितर्क केला - "मोहनने माझे काहीच नुकसान केलेले नाही. त्याला मारलं तर मला काहीच फायदा होणार नाही. फायदा झाला तर लोकांना होणार ! म्हणजे मोहनला मारून टाकणं परोपकाराचं काम आहे."

सुधामला एक सवय होती. कोणतं ही काम करण्यापूर्वी तो रामाच्या मंदिरात जाई, रामाच्या मूर्तीला नमस्कार करून तो आशीर्वाद मागे. आणि मगच तो काम सुरू करी.

यावेळी ही सुधाम रामाच्या देवळात गेला. देवळात पुजारी नव्हता. त्याने प्रार्थना करून डोळे उघडले तर काय चमत्कार - समोर सोळा वर्षांचा एक देखणा युवक उभा! तो तरूण सुधामला म्हणाला - "मी परमेश्वर आहे. चल मी आज तुझ्या बरोबर तुझ्या घरी येतो."

सुधाम आश्चर्याने म्हणाला - "तू आणि परमेश्वर ! मी यावर कसा विश्वास ठेवू?"

परमेश्वर म्हणाला - "तुझ्याच्याने होणार नाही, असे काम करायला तू निघाला आहेस. म्हणून मी दिव्य लोकातून या भूतली उतरलो आहे. मी तुला मदत करायला आलो आहे. मोहनला मारून टाकणे तुला शक्य होणार नाही. पापी माणसात पाप-बल असायला हवं. तुला युक्तीने काम करायला हवं, शक्तीने नाही !"

मोहनला मारण्याचा सुधामचा विचार दुसऱ्या कोणाला माहीत असण्याची शक्यताच नव्हती. म्हणून हा युवक भगवान आहे यावर सुधामला विश्वास ठेवावाच लागला. त्याने परमेशवरापुढे लोटांगण घातले.

त्याला उठवीत परमेश्वर म्हणाला - "मोहन शिवाय अन्य कोणाला ही 'मी परमेश्वर आहे' हे समजता कामा नये. आणि मग जे होईल ते तू पहात रहा."

दोघे सुधामच्या घरी आले. त्या दिवशी घरात छान-छान पक्वान्ने बनविण्यात आली. दोघांनी यथेष्ट भोजन केले. काही स्वादिष्ट पक्वान्ने घेऊन सुधाम मोहनच्या घरी आला. पक्वान्नांवर ताव मारीत मोहनने विचारले - "तू आणलेली पक्वान्ने फारच छान आहेत! आज कशासाठी ही सर्व बनविली?"

सुधामने उत्तर दिले - "प्रत्यक्ष परमेश्वर आज माझ्या घरी आला. तुला सोडून अन्य कोणालाही हे रहस्य मी सांगू नये अशी परमेश्वरनाने मला आज्ञा दिली आहे. चुकून

शशिकान्त जाधव

कोणाला हे सांगू नकोस. समजलं ?''

मोहन म्हणाला - ''परमेश्वर कसा असतो हे पाहण्याची माझी इच्छा आहे. माझ्या घरी घेऊन ये न परमेश्वराला.'' सुधाम घरी गेला आणि आपल्या बरोबर परमेश्वराला घेऊन आला. मोहनने परमेश्वराकडे न्याहाळून पाहिले आणि विचारले - ''तू परमेश्वर आहेस? उतरायला सुधामचं घर सोडून अन्य एकादे घर सापडले नाही तुला ?''

''सुधाम माझा भक्त आहे, म्हणून मी त्याच्याच घरी आलो.'' परमेश्वर उत्तरला.

''तू परमेश्वर आहेस यावर मी कसा विश्वास ठेवावा?'' मोहनने अमळ थट्टेच्या सुरात विचारले.

परमेश्वराने समजाऊन सांगितले - ''ते सर्व लवकरच तुला कळेल. ऋणपत्र लिहून न घेता रोज एक हजार रुपये तू सुधामला देत जा. असं तू दहा दिवस करीत रहा. तुझी रक्कम शंभर पटीने वाढेल. ही सर्व रक्कम सुधाम तुला देईल. त्यातून फक्त दहा हजार रुपये तू सुधामला द्यायचेस.''

मोहनने विचारले - ''तुम्ही दोघांनी संगनमत करून हे सर्व नाटक रचले आहे. ऋण-पत्र लिहून न घेता मी सुधामला रक्कम दिली आणि शेवटी तो नाही म्हणाला म्हणजे मी काय करू?''

''परमेश्वर स्वतः साक्षी आहे, मग ऋण-पत्राची जरूरच काय?'' परमेश्वराने हसत विचारले.

गंभीरपणे मोहन म्हणाला - ''तू भगवान आहेस यावर माझा मुळि विश्वासच नाही.''

त्यावेळी त्या गावातील भूषण नावाचा एक माणूस तेथे आला. त्याची दहा एकर जमीन होती. मालकीचं एक मोठं घर होतं. तो परोपकारी नि दानशूर होता, म्हणून त्याच्या हाती पैसा टिकत नसे.

त्याचा नोकर रामू याच्या मुलीचं लग्न ठरलं, त्याला शंभर रुपयांची आवश्यकता होती. म्हणून भूषणला तेवढे कर्ज पाहिजे होते. मोहनला त्याने अगोदरच सूचना देऊन ठेवली होती. म्हणून मोहनने ऋण-पत्र तयार करून ठेवले होते.

परमेश्वर भूषणला म्हणाला - ''तू मोठा परोपकारी आणि उदार दिसतोयस. ऋण-पत्र व साक्षीवाचून तू रोज एक हजार रुपये या सुधामला दहा दिवस देत रहा. दहा दिवसांनी तुझी रक्कम शंभर पट होईल. ते सारं धन तुझंच. त्यातून फक्त दहा हजार रुपये तू सुधामला द्यायचे.''

''तू म्हणतोस, तसंच मी करीत. पण रोज हजार रुपये मी कुठून आणू?'' भूषणने दैन्यभऱ्या स्वरात विचारले.

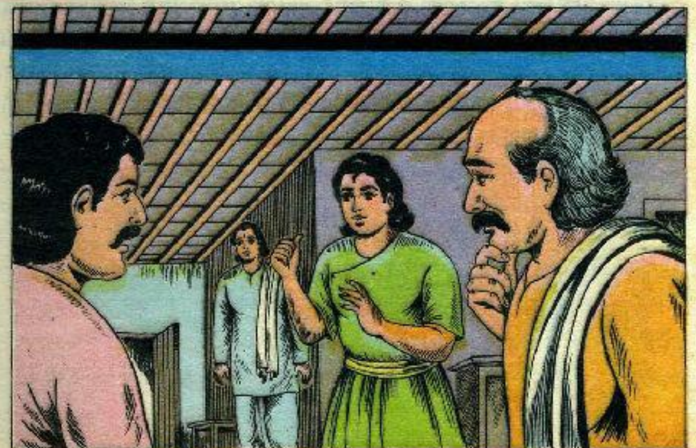
भगवान म्हणाला - ''मोहन तुला कर्ज देईल.''

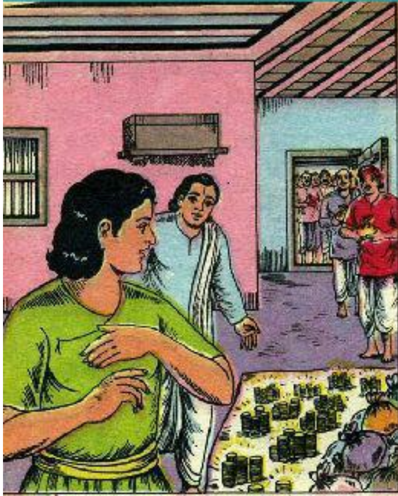
मोहन लगेच भूषणला म्हणाला - ''साक्षीवाचून कर्ज तर मी कधीच देणार नाही. आपलं घर नि शेत गहाण ठेवत असलास तर घेऊन जा एकदम दहा हजार रुपये. रोज एकेक हजार कशाला?''

''कर्ज तू एका हप्त्यात घेऊं शकतोस, पण परत एका हप्त्यात नाही करायचं. तसं केलंस तर तुझं भाग्य तुला मदत नाही करणार ! समजलं?'' परमेश्वराने भूषणला सावध केले.

मोहनच्या नियमानुसार भूषणने ऋण-पत्र लिहून दिले आणि दहा हजार रुपये कर्जाऊ घेतले. रोज सुधामला एक हजार रुपये द्यायचं त्याने ठरवलं. परमेश्वराने भूषणला सांगितले - ''गावातील तुझ्या सर्व परिचितांना हे सर्व सांग. रोज कमीत कमी एक हजार रुपये दिले पाहिजेत असं नाही. एक रुपया दिलास तरी चालेल. त्याचे लाख रुपये होतील. तू जे काही देशील त्याच्या शंभर पट रक्कम तुला मिळेल हे लक्षात ठेव.''

''ठीक आहे.'' म्हणून भूषण तेथून

निघाला.

मोहन म्हणाला - ''तुम्ही लोकांनी मला थिकारी बनवायचा कट रचला आहे असं वाटतंय. जर तू खरा परमेश्वर असशील तर काही चमत्कार करून दाखव पाहू.''

''तर मग पहाच. मी आपले दाही अवतार तुला दाखवतो!'' भगवान म्हणाला.

मोहन परमेश्वराकडे पहात राहिला. त्याला परमेश्वरात काहीच बदल झालेला दिसला नाही. सुधाम मात्र परमेश्वराचे दहा अवतार पाहण्यात रंगून गेला. तो आनंदाने डोलत होता. परमेश्वराची प्रशंसा करीत तो भक्ति-गीत गाऊ लागला.

नाराज होऊन मोहन ओरडला - ''ही सर्व धोकाबाजी आहे. तुम्ही मला मूर्ख बनवीत आहात. चालते व्हा इथून!'' परमेश्वर आणि सुधाम तेयून निघाले.

त्या दिवशी संध्याकाळी मोहनच्या घरापुढे खूपच गर्दी जमा झाली. सर्व लोक आपली जमीन अथवा घर गहाण ठेवून त्याच्याकडून कर्ज घेत होते व ती रक्कम सुधामला देत होते. सुधामच्या घरी अलोट संपत्ति जमा झाली.

हे सर्व पाहून आता सुधाम घाबरला आणि तो परमेश्वराला म्हणाला - ''मला काही समजत नाही. मी अगदी त्रस्त होऊन गेलो आहे. एका चिक्कू माणसाला मारण्यासाठी हा काय सारा गोंधळ? तुझ्यामुळे मोहन आहे पाहून अधिक श्रीमान् होईल. त्याचं कल्याण होईल. ज्या लोकांनी जन्मात कधी कर्ज घेतलं नाही, ते कर्जासाठी रांगेत उभे आहेत. ते मोहनच्या जाळ्यात अडकत आहेत. तुझ्या लीलांचा गूढार्थ माझ्या काही लक्षात येत नाही. मोहनला धडा शिकवण्याची तुझी योजना सफल झालेली दिसत नाही !'' सुधामने आपली चिंता व्यक्त केली.

स्मित हास्य करीत परमेश्वर म्हणाला - ''मोहनला धोका देण्याची माझी इच्छा नाही. मी त्याला जे खरं तेच सांगितलं. दहा लाख रुपयांचे दहा कोटी रुपये बनविण्याची संधि मी त्याला दिली. आता दहा दिवसांचा अवधि आहे. या दहा दिवसात त्याच्यात काही बदल होतो का हे पाहूं या.''

दहा दिवस झाले. परमेश्वर सुधामला म्हणाला - ''आता थोड्याच वेळात सर्वांचं धन शंभर पटीने वाढेल. ठरल्या प्रमाणे त्यांची रक्कम शिल्लक राहील, तेवढ्यात तुझी मुले नि त्यांची मुले सुखाने जीवन जगतील. माझं आता थोडंच काम शिल्लक राहिलं आहे. ते संपलं की मी निघून जाईन.'' असे म्हणून परमेश्वर मोहनकडे जायला निघाला.

परमेश्वराकडे हसत पाहून मोहन म्हणाला - ''दहा दिवस तर झाले. आता तू इथून पळून जा. नाहीतर फसलेले सगळे लोक तुझ्यावर दगड फेकतील. पुन्हा एकदा आपल्या करंगळीवर गोवर्धन पर्वत उचलायला इथे जवळपास डोंगर सुद्धा नाही.''

''मी परमेश्वर आहे. मी नवीन पर्वत निर्माण करू शकतो. इच्छा असेल, तर पहा माझा हा कृष्णावतार!'' असे म्हणत परमेश्वराने आपले गोवर्धन गिरिधारीचे रूप धारण केले.

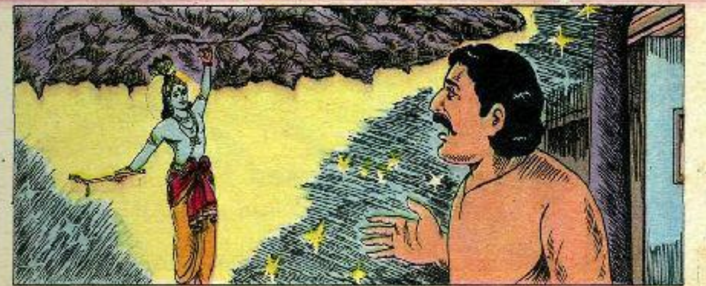
अत्यंत आश्चर्यचकित होत मोहन म्हणाला - ''तर काय तू खरोखर परमेश्वर आहेस?'' आणि एक शब्द ही न बोलता परमेश्वर अंतर्धान पावला.

मोहन चांगलाच घाबरला. काय करावं हे त्याच्या लक्षात येईना. ऋणकरी एक-एक करीत्त आत येऊ लागले. सुधामला दिलेली रक्कम शंभर पटीने त्यांना परत मिळाली. कर्ज परत देण्यासाठी आलेले लोक मोहनला आपले पैसे परत घेण्यासाठी आग्रह करू लागले.

रडत रडत मोहनने सर्वांचा हिशोब केला. मुद्दल व व्याजाच्या सर्व रकमा त्याने वसूल केल्या. लोक परत गेल्यावर त्याच्या मनात पश्चात्तापाची भावना निर्माण झाली.

आपल्याला सन्मार्ग दाखविण्यासाठी प्रत्यक्ष परमेश्वर आला होता हे आता त्याला समजले. आपण अगोदरच परमेश्वरावर विश्वास ठेवला असता तर किती बरं झालं असतं असं त्याला वाटू लागलं.

पश्चात्तापाच्या आगीत धुमसत मोहन आजारी पडला. आता या गावात राहू नये असं त्याला वाटलं. म्हणून तो एका दूरच्या गावी जाऊन राहू लागला. तेथे तो गरीबांना मदत करू लागला. दान-धर्म करीत अतिशय संतोषाने त्याने आपले आयुष्य घालविण्याचा निश्चय केला.

तोटा की फायदा

राजधानीत युवराजाच्या वाढदिवसाचा महोत्सव साजरा करण्यात येणार होता. तो पहाण्यासाठी भास्कर व रुद्र नावाचे दोन तरूण जवळच्या खेड्यातुत निघाले. दोघेही अगदी भोळे-भाबडे असल्याने लोकांनी त्यांना सावधानतेचा इशारा देत सांगितले की, - "राजधानीत लबाड माणसे खूप असतात. त्यांच्यापासून सावध रहा."

दोघेही राजधानीच्या नगरात पोचले अन् मोठ्या थाटामाटाने साजऱ्या होणाऱ्या जन्मोत्सवातील गमती पहाण्यात गुंगून गेले. वाटेत त्यांना राणीचा महालही दिसला. फारच सुंदर अन् विशाल असा महाल होता तो. त्याच्या चारही बाजूंना काचेची रंगीबेरंगी तावदाने बसवलेल्या खिडक्या होत्या. महालाच्या सौन्दर्याची तारीफ करत दोघे त्याच्या भोवती फिरू लागले.

चालता चालता भास्कर खिडक्या मोजू लागला - एक, दोन, तीन, ...सात.... सोळा .... एकवीस, बावीस......

अजून त्याच्या खिडक्या मोजून संपल्या नाही इतक्यात एक माणूस आपली ऐट दाखवत म्हणाला, "किती खिडक्या मोजल्यास?"

भास्कर बिचारा घाबरत अुत्तरला, "सोळा."

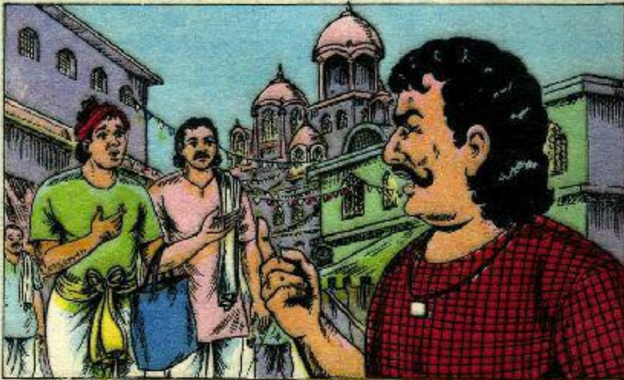
"मग सोळा रुपये काढ पाहू मुकाट्याने" तो माणूस आपली मिशी पिळत गरजला.

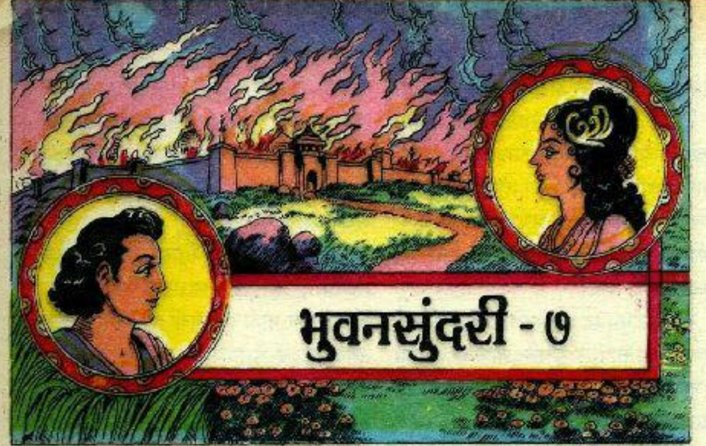
भास्करने थैलीतून सोळा रुपये कादून त्याच्या हातावर ठेवताच, तो माणूस तेथून निघून गर्दीत नाहीसा झाला.

रुद्र चेहरा पाडत म्हणाला, "पाहिलंस भास्कर ! त्यानं कसं फसवलं आपल्याला !"

भास्कर म्हणाला, "अरे त्यानं कुठं फसवलं? मीच तर फसवलंय त्याला. मी तर बावीस खिडक्या मोजल्या होत्या; पण त्याला खोटंच सांगितलं की, सोळाच मोजल्या. मग आपलाच सहा रुपयांचा फायदा झाला की नाही?"

- अच्युत फडके

(ट्रॉय शहरावर हल्ला केल्यानन्तर ग्रीकांच्या शिबिरात आपसात झगडे माजले. ग्रीकांच्या अग्रगण्य वीराने - वज्रकायने युद्धातून अंग काढून घेतले. या सुवर्ण-संधीचा फायदा घेअून ट्रोजन त्यांच्यावर तुटून पडले व त्यांनी ग्रीकांचे अतोनात नुकसान आरंभले. ग्रीकांच्या एका जहाजालाही त्यांनी आग लावली. आता मात्र स्वस्थ राहून हे वज्रकायला पहावेना. तो पुन्हा युद्धभूमीत अुतरला, अन् त्याने ट्रोजन-वीर वीरसिंह याला ठार केले. नंतर भुवनसुंदरीला पळवून आणणाऱ्या मोहनने सूर्यमन्दिरात वज्रकायच्या डाव्या पायाच्या तळव्यात विषसिक्त बाण मारून त्याची हत्या केली.) - यानंतर -

वज्रकायच्या मृत्यूनन्तर रिवाजाप्रमाणे स्पर्धा घेण्यात आल्या. धावण्याची स्पर्धा देवमयने जिंकली, तर चक्र फेकण्यात भूधव पहिला आला.

उरलेल्या ग्रीक योध्द्यांपैकी सर्वात अुत्तम ठरणाऱ्या योध्द्याला आपल्या पुत्राची अस्त्र-शस्त्रे व चिलखत वगैरे देण्याची वज्रकायच्या आईची इच्छा होती. शत्रूच्या शिबिरातून वज्रकायचे प्रेत मोठ्या धाडसाने व शौर्याने अुचलून आणण्याचे काम भूधव व रूपधर यांनी केले होते; म्हणून वज्रकायच्या या साऱ्या वस्तु मिळवण्याचा आपलाच हक्क आहे असा या दोघांचा दावा होता. अन् त्यांच्या विरुद्ध बोलण्याचे सामर्थ्य ही कोणात नव्हते.

पण या दोघात महान् कोण याचा निर्णय सम्राट ही घेअू शकेना, म्हणून वयोवृद्ध व ज्ञानवृद्ध असणाऱ्या नवद्योतकडे त्याने याविषयी सल्ला मागितला.

ग्रीक पौराणिक कथा

"आपल्या पराक्रमाबद्दल आपल्यापेक्षा आपल्या शत्रूचेच मत जास्त योग्य असते, तेव्हा ते जाणून घेण्यासाठी आपल्या गुप्तचरांना रात्रीच्या वेळी किल्ल्याच्या तटाजवळ पाठव. आत असणाऱ्या ट्रोजनांच्या बोलण्यावरून या दोघात श्रेष्ठ कोण हे गुप्तचरांना आपोआप समजून येईल." असा सल्ला नवद्योतने सम्राटाला दिला.

ग्रीकांचे गुप्तचर याप्रमाणे रात्रीच्या वेळी किल्ल्याच्या तटाशी पोचले. तटाच्या दुसऱ्या बाजूला काही ट्रोजन तरुणी आपसात बोलत असल्याचे त्यांच्या ध्यानी आले.

या तरुणी आपसात ग्रीक वीरांनी वज्रकायचे प्रेत कसे पळवून नेले, याबद्दलच बोलत होत्या. त्यांचे बोलणे गुप्तचरांना स्पष्ट ऐकू येत होते.

एक ट्रोजन युवती म्हणत होती, "आपले वीर अस्त्रांचा वर्षाव करत होते; तरीही भूधवने त्याची काहीही पर्वा केली नाही. मोठ्या निर्भयपणे तो वज्रकायचं प्रेत खांद्यावर टाकून निघून गेला. त्याची वीरता खरोखरच फार स्तुत्य आहे."

दुसरी एक तरुणी तिला अडवत लगेच म्हणाली, "हँ:! प्रेत खांद्यावर टाकून नेणं, म्हणजे फार मोठी गोष्ट नव्हे हं! स्वतःचं अन् त्याबरोबरच भूधवचंही रक्षण करत निघून जाण्यात रूपधरनंच कमालीचं शौर्य दाखवलंय. तो आपल्याकडच्या वीरांशी लढत राहिला. त्याने मोठ्या निग्रहाने शत्रूला तोंड दिलं अन् वज्रकायचं प्रेत सुरक्षित घेऊन गेला. वीर असावा, तर असाच!"

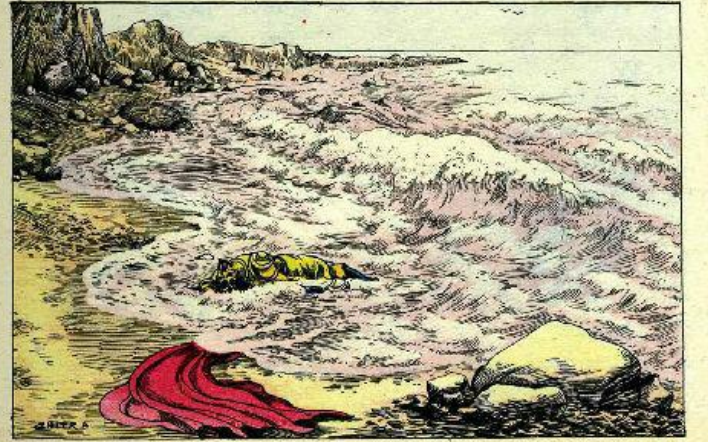
बाकी साऱ्या तरुणींनीही या दुसऱ्या तरुणीलाच दुजोरा दिला.

गुप्तचरांनी ही वार्ता सम्राटाला सांगितली. नंतर त्याने वज्रकायची सामग्री रूपधरच्या हवाली केली.

परन्तु भूधवला हा आपला अपमान वाटला. त्याला असे वाटले की वज्रकाय स्वतः जिवन्त असता, तर त्याने आपल्यावर असा अन्याय कधीच होऊ दिला नसता. त्याने ताबडतोब रूपधर व सम्राटाचा सूड घेतला असता. तो आता जिवन्त नसल्यामुळेच सम्राटाने रूपधरला मोठा योद्धा ठरवला अन् त्यालाच पुरस्कार दिला. रागाने भूधवची बुद्धीच भ्रष्ट झाली. त्याचा स्वतःवर ताबा राहिला नाही. ट्रॉयच्या आसपासच्या प्रदेशात ग्रीकांनी त्याचे पशुधन लुटले होते. ते सारे पशु एकाच ठिकाणी होते. उन्मादाच्या अवस्थेत भूधव तेथे पोचला, अन् त्यांना धडाधड मारून टाकू लागला. दोन पाय पांढरे असलेली एक बकरी त्याला सम्राट वाटली, अन् त्याने ताबडतोब तिचे डोके उडवले; तर दुसरी एक बकरी त्याला रूपधर वाटली. त्याने त्या बकरीला खुंटाला बांधले अन् तो तिला चाबकाने मारू लागला. इतके सर्व केल्यानन्तर त्याचा आवेश थंड पडला. यानन्तर तो समुद्रकिनारी गेला व स्वतःला चाकूने भोसकून घेऊन त्याने आत्महत्या केली.

'भूधवचा अन्त्यसंस्कार वीरोचित पद्धतीने न करता त्याचे फक्त दफन करावे' असा प्रतापचा आग्रह होता, परंतु रूपधरने त्याला विरोध करून भूधवचा अन्त्यसंस्कार वीरोचित पद्धतीनेच

करायला लावला.

वज्रकायच्या मृत्युमुळे ग्रीक शिबिरात नैराश्य पसरले. त्यांचा सारा अुत्साह नाहीसा झाला. अशा परिस्थितीत ग्रीक ज्योतिषी कांशुक याने भविष्यवाणी वर्तवली. तो म्हणाला, ''धनधव हा लिम्नोस द्वीपाचा शासक आहे. त्याच्याजवळ देवाने दिलेले धनुष्य व बाण आहेत. या वस्तु मिळवल्या, तरच ग्रीकांना विजय मिळू शकेल.''

हे कार्य साधण्यासाठी सम्राटाने रूपधर व देवमय या दोघांना एका जहाजातून पाठवले. लिम्नोस द्वीप ग्रीकांच्या शिबिरापासून चाळीस मैल अंतरावर होते. ग्रीक तेथे पोचले, तेंव्हा धनधव व्रण झाल्यामुळे त्रस्त झालेला होता.

रूपधर हा आपल्या कपटी स्वभावाबद्दल प्रसिद्ध होता. त्याने गोड बोलण्याचे जाळे पसरून धनधवला त्यात अडकवण्याचा विचार केला. कपटाने धनुष्य बाण मिळवायचा त्याचा अुपाय देवमयला मुळीच पसन्त नव्हता. त्याने असे घडू दिले नाही.

धनधवला देवाने स्वप्नात येअून सांगितले, ''तू ट्रॉयला जा. त्या युद्धामुळे तुला कीर्ती प्राप्त होईल अन् अधिक लाभही होईल. तू आणि वज्रकायचा मुलगा नवयोध ट्रॉयचं पतन घडवून आणण्यात मोठा वाटा मिळवाल. पण तुम्हा दोघांपैकी एक जण जरी तेथे गेला नाही, तर हे कार्य सिद्ध होणार नाही.''

देवाच्या आदेशानुसार धनधव आपले धनुष्यबाण घेअून ग्रीक लोकांबरोबर रणक्षेत्रात पोचला. ग्रीक शिबिरात कुशल शल्य चिकित्सक होते. त्यांनी धनधवला स्नान घातले अन् झोपवले. नंतर त्यांनी त्या व्रणावर शल्यचिकित्सा केली.

धनधवचा व्रण ठीक झाला. ज्या दिवशी तो नीट अुभा राहू शकला, त्याच दिवशी त्याने मोहनला धनुर्युध्दासाठी आव्हान दिले. या युध्दात धनधवचा पहिला बाण मोहनला लागला नाही. पण दुसरा बाण मात्र मोहनच्या धनुष्य पकडलेल्या डाव्या हाताला लागला. तिसऱ्या बाणाने मोहनचा अुजवा डोळा फुटला. पायाच्या तळव्याला जाअून लागला.

मोहनची कंठीण अवस्था पाहून प्रतापला वाटले की आता ताबडतोब त्याला मारून टाकले जावे. परंतु मोहन लंगडत, लंगडत तेथून पळून गेला. तो प्रतापच्या हाती लागला नाही. कसातरी तो किल्ल्याच्या आत पोचला. मोहनला औषधोपचार करण्यासाठी टोपलीभर औषधी ऐडा पर्वतातून मागवल्या गेल्या. पण त्या पोचण्यापूर्वीच त्याचा प्राण निघून गेला.

मोहनचा मृत्यु झाल्याबरोबर त्याचे दोन भाअू चन्द्र व अरिभयंकर यांच्यात, 'आता भुवनसुंदरी माझी पत्नी होणार' असे म्हणत झगडा सुरू झाला. अरिभयंकरने लढाईत जास्त पराक्रम दाखवल्यामुळे त्याचा पिता वर्धन याने त्याचेच समर्थन केले. परन्तु इकडे 'आपण स्पार्टाची राणी व मोहनची पत्नी आहोत' ही गोष्ट भुवनसुंदरी विसरू शकत नव्हती. पळून जाअून ग्रीकांना मिळण्यासाठी ती एका रात्री किल्ल्याच्या भिंतीवर चढली व तिने एक दोर खाली सोडला. परन्तु एका पहारेकऱ्याने हे पाहिले व तिला पकडून तो राजमहालात घेअून गेला. अरिभयंकरने जबरदस्तीने तिच्याशी विवाह केला.

या घटनेमुळे चन्द्र विरक्त बनून ट्रॉय शहर सोडून ऐडा पर्वतावर निवास करायला निघाला. कांशुकने सम्राटाला सांगितले की, कसेही करून या चन्द्रला पकडावे अन् त्याच्या तोंडून ट्रॉय शहराची गुप्त रहस्ये वदवून घ्यावी. असे झाले की ट्रॉय शहरावर विजय मिळवणे शक्य होईल. हे ऐकून सम्राटाने चन्द्रला पकडून आणण्यासाठी रूपधरला प्रोत्साहन दिले.

चन्द्र यावेळी हेयाच्या पित्याचा अतिथि

बनून सूर्य मन्दिरात रहात होता. रूपधर त्याला शोधत बरोबर मन्दिरात पोचला.

“मी भीती वाटल्यामुळे इथे आलेलो नाहीय. याच मंदिरात मोहननं वज्रकायला कपटानं मारलं होतं. त्या पापाचं अजूनही काही प्रायश्चित्त न घडल्याचं मला दुःख आहे. एकाद्या दूरच्या प्रान्तात माझ्या सुरक्षित रहाण्याची व्यवस्था होत असेल, तर ट्रॉयची गुप्त रहस्यं तुम्हाला सांगायला मी तयार आहे.” चन्द्रने रूपधरला स्पष्टच सांगून टाकले.

रूपधरने मोठ्या खुशीने त्याचा हा प्रस्ताव मान्य केला.

“येत्या अुन्हाळ्याच्या दिवसात ट्रॉयचं पतन नक्कीच होणार आहे. पण त्यापूर्वी तीन गोष्टी घडणं आवश्यक आहे. पहिली म्हणजे, पिसामधे असलेलं भूम्रमुखच्या मणक्याचं हाड तुम्ही आपल्या शिबिरात आणायला हवं. दुसरं काम - नवयोधला युध्दभूमीवर आणणं आवश्यक आहे. अन् तिसरं म्हणजे, बुध्दिमतीदेवीची मूर्ती किल्ल्यातून चोरून आणायला हवी. ती मूर्ती जोपर्यन्त किल्ल्यात आहे, तोपर्यन्त किल्ल्याला तर तुम्ही फोडू शकणार नाही.” चन्द्रने ट्रॉय संबंधीची रहस्ये रूपधरला सांगितली.

ही रहस्ये कळल्याबरोबर सम्राटाने भूम्रमुखच्या मणक्याचे हाड आणण्यासाठी काही वीरांना पिसाकडे रवाना केले. वज्रकायचा पुत्र नवयोध अजून बाराच वर्षाचा कुमार होता. तो स्कँटासमधे रहात होता. त्याला घेअून येण्यासाठी रूपधर, रक्तवर्ण व देवमय असे तिघे नावेतून निघाले. नवयोधने रणक्षेत्रात पाअूल ठेवल्याबरोबर त्याला आपल्या पित्याचा आत्मा तेथे भटकत असलेला दिसला. रूपधरने वज्रकायची अस्त्रे नवयोधला दिली. वय कमी असूनही नवयोधने रणक्षेत्रात आपल्या पित्याची कीर्ती वाढवली. याशिवाय त्याने ग्रीकांना रणनीतीबद्दल अमूल्य अशा सूचनाही दिल्या.

आता फक्त बुध्दिमतीची मूर्ती मिळवण्याचे काम तेवढे अुरले. रूपधर व देवमय यांनी हे काम अुरकण्याचा विडा अुचलला. रूपधरने मुद्दामच देवमय कडून स्वतःला खूप मारवले, त्याच्या अंगातून रक्त ही वाहू लागले. आश्रयाला आलेल्या दासा प्रमाणे त्याने शहरात प्रवेश केला. केवळ भूवनसुंदरीनेच त्याला ओळखले व शहरात येण्याचे कारण विचारले. परन्तु रूपधरने तिच्या प्रश्नांना समाधानकारक अुत्तर दिले नाही. ती त्याला आपल्या घरी घेअून गेली. तिने त्याचे यथेच्छ स्वागत केले. तिने त्याला एका स्वच्छ आसनावर बसविले व गरम दुधाचा एक पेला त्याच्या पुढे ठेवला. त्याचे स्नान झाल्यावर तिने त्याला जेवणही दिले व म्हणाली, “मी इथे एकाद्या कैद्यासारखी जगत आहे. मी आपल्या देशात परत जाअू इच्छित आहे. हे रहस्य केवळ माझ्या सासूला माहीत असून तिची मला पूर्ण सहानुभूती आहे. आता बोल, तुझा काय बेत आहे? मला काही मदत करण्याची तुझी इच्छा असल्यास तसा काही विचार कर.” भुवनसुंदरीने हे सारे सविस्तर सांगितले; इतक्याच वर्धनची पत्नी तेथे पोचली. रूपधर भयाने कापू लागला अन् तिच्या पायावर लोळण घेअून याचना करू लागला, “माझ्या इथल्या अुपस्थितीबद्दल कृपा करून कोणाजवळ बोलू नका.” राणीनेही हे रहस्य कोणाला सांगितले नाही. अुलट त्याच्या सुरक्षित परत जाण्याची जरूर ती व्यवस्थाही केली.

परत फिरताना रूपधरने बुध्दिमती देवीची मूर्ती चोरली अन् तिच्याच प्रतीक्षेत भिंतीपलिकडे अुभ्या असलेल्या देवमयच्या हवाली केली. चांदणी रात्र होती. सर्वत्र शुभ्र चांदणे पसरले होते. दोघेही स्वच्छ चन्द्र प्रकाशातून चालू लागले. वाटेत रूपधरच्या डोक्यात एक कपटकारस्थान शिजले. मूर्ती आणण्याचे सारे श्रेय स्वतःलाच मिळावे म्हणून एक पाअूल मागे राहून त्याने आपली तलवार देवमयवर अुगारली. पण देवमयला सावलीत तलवार दिसताच, तो गर्रकन मागे वळला अन् त्याने रूपधरच्या हातची तलवार हिसकून घेतली. रूपधरचा हात पिरगाळून मागे पकडून ठेवून, मारत मारत देवमय त्याला शिबिराकडे घेअून गेला. रूपधरने प्रतिकार करण्याचा काही ही प्रयत्न केला नाही.

क्रमशः

चान्दोबाच्या बातम्या

तीन, फक्त तीनच

फेब्रुवारी आणि मार्च मधे ज्या चार प्रान्तात निवडणुका झाल्या, त्यात अरुणाचल प्रदेश एक आहे. त्यातल्या कामेंग जिल्ह्यातील त्रिशिनो बुरागोनच्या निर्वाचन क्षेत्रात चक्कू नावाचे एक गाव आहे. जंगलातून वाट काढत या गावात पोचायला तीन दिवस लागतात. चक्कू गावासाठी निवडणूक अधिकाऱ्यांनी मत-पत्रिका, शाई इत्यादि आवश्यक साहित्याची व्यवस्थित सोय केली. परन्तु या गावात केवळ तीनच मतदाता आहेत! आपल्या देशाच्या लोकतन्त्र राज्यप्रणालीचे हे खास अुदाहरण होय.

विमान चालकाशिवाय विमानाची भरारी

फेब्रुवारी २६ रोजी अमेरिकेतील हॉवर्ड येथून एक विमान अुडाले. ते सत्तर मीटर अुंचीवर पोचले अन् हृदयविकाराचा झटका येअून विमान-चालकाचा जागच्या जागीच अंत झाला. परन्तु विमान चालूच

राहिले. ते तसेच दोन तास अुडत राहून अुत्तर कैलिफोर्नियाच्या निर्जन प्रदेशात अुतरले. लोकांना ते आपल्या घरावर पडेल अशी भीती वाटत होती. पण तसे घडले नाही.

थैलीत मांजर

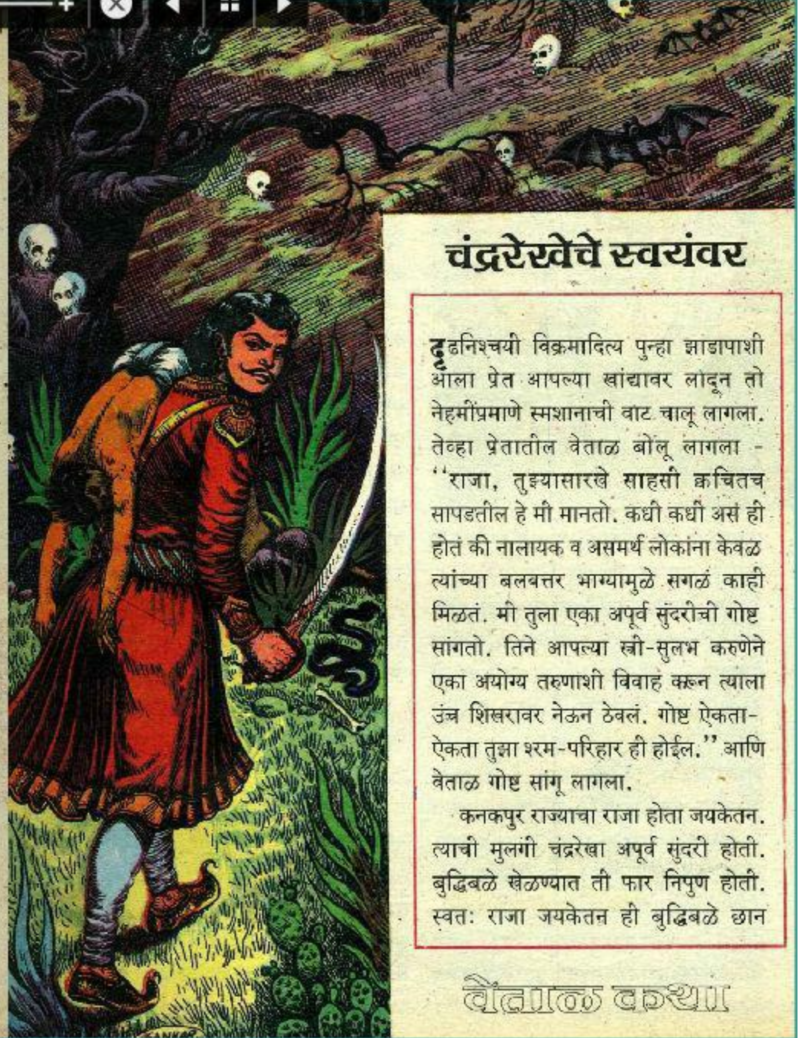
बांगला देशातील चांदपुर हे राजधानी डाक्याहून ६५ कि.मी. अन्तरावर आहे. डाकेचा थैलीतून पत्रांबरोबर एका मांजराने हीं हा प्रवास केला. मांजराच्या गळ्यात पत्ता लिहिलेला कागद नव्हता. डाकघरात थैली अुघडल्या बरोबर म्यांव म्यांव करत हे मांजर बाहेर पडले अन् पळून गेले! ही थैली रेल्वेच्या

बोगीत टाकताना, किंवा गन्तव्य स्थानी बाहेर फेकली गेली, तेव्हा या मांजराने जरा सुद्धा आवाज केला नव्हता. फेब्रुवारी ५ ला ही घटना घडली. डाक अधिकाऱ्यांना ही गोष्ट कळली नाही की हे मांजर थैलीत गेलेच कसे?

स्वच्छता

'अंटार्टिका' हे नाव घेताच आपल्या डोळ्यांसमोर बर्फच बर्फ दिसू लागते. तेथे मॅकमुर्डो नावाचे एक शहर आहे. अुन्हाळ्याच्या दिवसात इथली लोकसंख्या ९,२०० अन् हिवाळ्यात ती केवळ २०० इतकीच असते. इथली जनता केरकचरा गावा बाहेरील खड्ड्यात जाळून टाकत असे. भोजन झाल्यावर अुरले सुरले पदार्थ ते याच खड्ड्यात फेकत. ते खाण्यासाठी समुद्र पक्ष्यांसारखे काही पक्षी तेथे येत. एकूण हा एक फार कलुषित असा भाग असे. पर्यावरण संरक्षकांनी तेथील लोकांना स्वच्छतेबाबत समजावून सांगितल्यावर आता स्थिति काहीशी सुधारली आहे

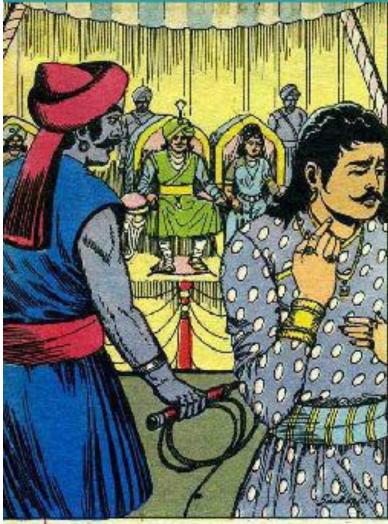

चंद्ररेखेचे स्वयंवर

दृढनिश्चयी विक्रमादित्य पुन्हा झाडापाशी आला प्रेत आपल्या खांद्यावर लादून तो नेहमींप्रमाणे स्मशानाची वाट चालू लागला. तेव्हा प्रेतातील वेताळ बोलू लागला - "राजा, तुझ्यासारखे साहसी क्वचितच सापडतील हे मी मानतो. कधी कधी असं ही होतं की नालायक व असमर्थ लोकांना केवळ त्यांच्या बलवत्तर भाग्यामुळे सगळं काही मिळतं. मी तुला एका अपूर्व सुंदरीची गोष्ट सांगतो. तिने आपल्या स्त्री-सुलभ करुणेने एका अयोग्य तरुणाशी विवाह करून त्याला उंच्च शिखरावर नेऊन ठेवलं. गोष्ट ऐकता-ऐकता तुझा श्रम-परिहार ही होईल." आणि वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

कनकपुर राज्याचा राजा होता जयकेतन. त्याची मुलगी चंद्ररेखा अपूर्व सुंदरी होती. बुद्धिबळे खेळण्यात ती फार निपुण होती. स्वतः राजा जयकेतन ही बुद्धिबळे छान

वेताळ कथा

खेळायचा, म्हणून त्याने आपल्या मुलीला या खेळाचे चांगलेच प्रशिक्षण दिले होते.

एक दिवशी चंद्ररेखेच्या लग्नाची गोष्ट निघाली, तेव्हां ती आपल्या वडिलांना म्हणाली - "पिताजी बुद्धिबळात मला जो हरवील, त्यांच्याशीच मी लग्न करीन. माझ्याशी खेळताना जो पहिल्यांदा हारेल, त्याला चाबकाचे शंभर फटके सहन करावे लागतील. दुसऱ्या वेळी जो हारेल, त्याला आपल्या कुल-देवतेची शपथ घेऊन जीवनभर अविवाहित रहावे लागेल. जर तिसऱ्या वेळी ही तो हारला तर त्याला फाशी दिले जाईल. माझ्या या अटी आपण जाहिर करा, आणि ज्या राजकुमारांना माझ्या या अटी मान्य आहेत, त्यांनाच माझ्या बरोबर बुद्धिबळे खेळण्याची परवानगी द्या."

आपल्या मुलीच्या या विचित्र इच्छेचे जयकेतनला मोठे आश्चर्य वाटले. आपल्या मुलीचा हट्टी स्वभाव त्याला माहीत होता. म्हणून त्याने तिच्या इच्छेनुसार विवाहाच्या अटींची घोषणा केली.

अद्भुत व अद्वितीय सुंदरी चंद्ररेखाशी लग्न करण्याच्या उद्देशाने काही राजकुमार तिच्या बरोबर बुद्धिबळे खेळले. बुद्धिबळे खेळण्याचे थोडे-फार शिक्षण या सर्वांनी घेतलेले होते, पण चंद्ररेखेच्या चातुर्यापुढे त्यांचा काही टिकाव लागला नाही. त्यांनी स्पर्धेत भाग घेतला आणि बिचारे पराभूत झाले. त्यांनी चाबकाचे शंभर फटके सहन केले. दुसऱ्या वेळी खेळायला कोणी ही तयार झाला नाही.

चारुशीला नगरीचा राजकुमार सूर्यतेज याच्यापर्यंत या विचित्र स्वयंवराची वार्ता पोचली. तो अजून अविवाहित होता.

सूर्यतेजला आतापर्यंत बुद्धिबळाच्या खेळाचे काही ही ज्ञान नव्हते. म्हणून या खेळाचे प्रशिक्षण घेण्याचा त्याने निश्चय केला. विश्वनाथ नावाचा एक खेळाडू बुद्धि-बळपटु होता. बुद्धिबळाच्या अनेक स्पर्धांत त्याने प्रथम क्रमांक पटकावला होता. सूर्यतेजाने त्याच्याकडून या खेळाचे बरेच बारकावे शिकून घेतले. सहा महिने तो विश्वनाथकडून शिक्षण घेत राहिला.

एक दिवशी विश्वनाथ सूर्यतेजला म्हणाला - "बस, आता तुझं शिक्षण संपलं. तू आता बुद्धि-बळे खेळण्यात पूर्णतः प्रवीण झाला आहेस."

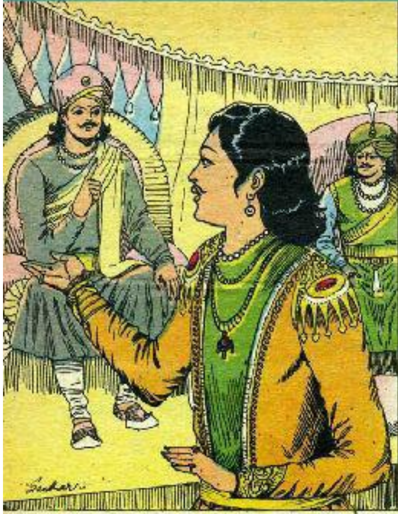
सूर्यतेजाने विश्वनाथला बहुमूल्य भेटी देऊन त्याचा निरोप घेतला. आणि चन्द्ररेखेशी बुद्धिबळाचे डाव खेळायला निघाला.

प्रमुख राज्य-कर्मचारी आणि चंद्ररेखेचे आई-वडील यांच्या उपस्थितीत स्पर्धा सुरू झाली.

मोठ्या उत्साहाच्या वातावरणात स्पर्धा सुरू झाली. दोघे ही मोठ्या चातुर्याने बुद्धि-बळाची प्यादी हालवीत राहिले. सूर्यतेज सुद्धा आपली सर्व बुद्धि पणाला लावून खेळत होता, पण चंद्ररेखेच्या चातुर्यापुढे तो फिका पडत होता. दुपार पर्यंत खेळ खेळून झाल्यावर चंद्ररेखेने सूर्यतेजाच्या राजाला बंदी बनवलं. राजकुमारीचा जय झाल्यावर सर्वांनी आनंदाने टाळ्या वाजवल्या आणि तिचे अभिनंदन केले. चाबुकी हाती घेऊन दोन सैनिक जेव्हा सूर्यतेजाकडे येऊ लागले, तेव्हा त्याने त्यांच्याकडे दीनवाणेपणाने पाहिले. सर्वांना वाटलं की सूर्यतेज आता आपल्या राज्यात परत जाणार. पण तसं घडलं नाही. तो चंद्ररेखेशी दुसऱ्या वेळी खेळायला तयार झाला.

कनकपुरचे महामंत्री आदित्य यांनी सूर्यतेजला सावध करीत म्हटले - "दुसऱ्या वेळी राजकुमारीने हारवले तर काय शिक्षा भोगावी लागेल हे माहीत आहे ना तुला?

आपल्या कुल-देवतेची शपथ घेऊन तुला निश्चय करावा लागेल की आजन्म अविवाहित राहीन."

"हे मला पुन्हा सांगण्याची आवश्यकता नाही. कारण दुसऱ्या कुठल्या मुलीशी लग्न करण्याचा प्रश्नच नाही. केवळ तुमच्या समाधानासाठी मी ही शपथ घेत आहे. समजलं?" असे म्हणून सूर्यतेजने आपले कुलदैवत शिव भगवानची शपथ घेतली.

दुसऱ्यांदा बुद्धि-बळांचा खेळ सुरू झाला. यावेळी सूर्यतेज आपलं सर्व कौशल्य पणाला लावून प्यादी हालवू लागला. परंतु चंद्ररेखा जरा ही विचलित न होता शांतिपूर्वक खेळू लागली, जणू आपल्या प्रतिस्पर्ध्याची तिला काही पर्वाच नव्हती. ती मोठ्या कुशलतेने आपली प्यादी हलवीत होती. तिची गति नि निपुणता पाहून सूर्यतेज आश्चर्यचकित झाला. खेळ चालू असताना मधेच तो एकदा चंद्ररेखेचं सौंदर्य पहात राहिला. यामुळे त्याच्या चित्ताची एकाग्रता तुटली. मंत्र्याचं प्यादं पुढे सरकवण्याऐवजी त्याने हत्तीचं प्यादं पुढे सरकवलं. तो मंत्र्याचं प्यादं पुढे सरकावू इच्छित होता, परंतु त्याचं लक्ष विभागलं गेल्यामुळे त्याच्या हातून चूक झाली. पण त्या परिस्थितीत ती घोडचूक होती. आता चंद्ररेखेने त्या चुकीचा फायदा घेऊन सूर्यतेजला पराभूत केले. पुन्हा एकदा सर्वांनी जोरजोरात टाळ्या वाजवून चंद्ररेखेचे अभिनंदन केले.

आता सूर्यतेज निश्चित आपल्या राज्यात परत जाणार असे सर्वांना वाटले. पण आश्चर्य असे की तो तिसऱ्यांदा ही खेळायला तयार झाला. त्याचा हा हट्ट पाहून सर्वांना मोठे आश्चर्य वाटले. त्याच्या खांद्यावर हात ठेवीत राजा जयकेतन म्हणाला - "राजकुमार सूर्यतेज, सोनेरी भविष्य तुझ्या पुढ्यात ठाकले आहे. एक राजा बनून अनेक जबाबदाऱ्या तुला पार पाडायच्या आहेत. ते सर्व विसरून तू आपल्या प्राणांची बाजी कशासाठी लावीत आहेस? आता तू खेळ संपवावास हे बरे असे मला वाटते. माझा सल्ला आहे की तू परत जावेस."

हसत सूर्यतेज म्हणाला - "आपल्या सल्ल्याबाबत मी आपला आभारी आहे. जय-पराजय दैवाधीन आहे असे वडीलधारी माणसं म्हणतात. यावेळी माझा जय होणे ही शक्य आहे."

सूर्यतेजचे म्हणणे राजकुमारी लक्षपूर्वक ऐकत होती. त्याची जिद्द पाहून तिला ही मोठे आश्चर्य वाटले. प्राण पणाला लावून खेळासाठी सिद्ध झालेल्या या राजकुमाराचे व्यक्तित्व निश्चित अपूर्व असले पाहिजे असे तिला वाटले. क्षणभर टक लावून तिने त्याच्याकडे पाहिले आणि ती आपल्या वडिलांना म्हणाली - "पिताजी, मी आपला पराजय मान्य करते." आणि तिने लाजून मान खाली घातली.

तिथे हजर असलेल्या लोकांना राजकुमारीच्या या निर्णयाचं फार आश्चर्य वाटलं. ज्या राजकुमारीने दोन वेळा अगदी सहज राजकुमाराला हारवले, ती आता यावेळी का पराजय स्वीकारीत आहे हे कोणाला समजेना.

राजा जयकेतनच्या लक्षात सर्व परिस्थिति आली. आपल्या मुलीचे अभिनंदन करीत तो म्हणाला - "बेटा, योग्य वेळी तू योग्य निर्णय घेतला आहेस!"

एवढी गोष्ट ऐकवून आता वेताळ म्हणाला - "राजा, या सूर्यतेजाला चंद्ररेखेने जेव्हा पहिल्यांदा हारवले, तेव्हाच त्याला कळून चुकले असेल की चंद्ररेखेला बुद्धि-बळात जिंकणे त्याला शक्य होणार नाही. असे असताना ही दुसऱ्यांदा व तिसऱ्यांदा तो

खेळायला तयार झाला ही सूर्यतेजच्या मूर्खपणाची पराकाष्ठाच नव्हे का? स्त्री-सुलभ दयेने तिने आपला पराभव मान्य केला हे ठीकच झाले. नाहीतर बिचाऱ्या सूर्यतेजला फाशीची शिक्षा भोगावी लागली असती. 'तू योग्य वेळी योग्य निर्णय घेतलास' हे राजा जयकेतनचे म्हणणे ही अनुचित व असंगत नाही वाटत? मुलीची प्रशंसा करीत त्याने काढलेले हे उद्गार अर्थहीन वाटतात. माझ्या या शंकांचे उत्तर माहीत असून ही तू दिले नाहीस तर तुझं शिर धडावर राहणार नाही हे लक्षात ठेव."

राजा विक्रमादित्याने उत्तर दिले - "चंद्ररेखा आपला निश्चित पराभव करणार हे न समजण्याइतका सूर्यतेज काही मूर्ख खास नव्हता. कारण तो पहिल्या प्रथम जेव्हा चंद्ररेखेशी खेळला, तेव्हाच ती बुद्धिबळात किती प्रवीण आहे हे तो समजून चुकला. दुसऱ्या व तिसऱ्या वेळी तो तिच्याशी खेळायला तयार झाला, याचे कारण असे की त्याच्या मनात तिच्याविषयी आकर्षण निर्माण झाले. तिचे रूप व तिची तीक्ष्ण बुद्धि यांनी त्याला भुरळ पाडली. हे रहस्य चंद्ररेखेच्या ही लक्षात आल्याशिवाय राहिले नाही. स्वयंवर तर केवळ एक बहाणा होता. कोणता राजकुमार आपल्या प्राणांची बाजी लावायला तयार होतोय, हे चंद्ररेखेला पहायचे होते! हारल्यावरही आपला पराभव मान्य न करणारा एकच एक राजकुमार निघाला - सूर्यतेज. त्याने तीन वेळा स्पर्धेत भाग घेतला. चंद्ररेखा अशाच सुयोग्य वराच्या शोधात होती. जेव्हा तिला असा राजकुमार सापडला तेव्हा पराजित न होताच तिने आपला पराजय स्वीकार केला. यात तिची तीक्ष्ण बुद्धि दिसून येते. तिला दया आली असे यात मुळिच काही नाही. राजा जयकेतनने आपल्या मुलीच्या मनातील विचार बरोबर जाणला आणि तिचे मन:पूर्वक अभिनंदन केले."

अशा रीतीने वेताळ राजा विक्रमादित्याचा मौन-भंग करण्यात यशस्वी झाला. तो प्रेतासह अदृश्य झाला आणि पुन्हा झाडावर जाऊन बसला.

हुशारी

जांभुळगावच्या प्रसादचा मुलगा माधव आठ वर्षांचा होता. सर्वात लहान मूल, म्हणून त्याला लाडाकोडाने वाढवले गेले होते. सगळे नातेवाईक कौतुकाने म्हणत की - हा मोठा हुशार व चलाख मुलगा आहे.

परन्तु फार बुद्धिमान मानला जाणारा हा माधव एका बाबतीत मात्र फार मूर्खपणाने वागे. एकदा त्याचा एक नातेवाईक काही कामासाठी प्रसादच्या घरी आला होता. परत निघण्यापूर्वी त्याने आपल्या खिशातून एक चांदीचे व एक तांब्याचे अशी दोन नाणी काढून माधवपुढे धरली अन् त्यातील एक त्याला घ्यायला सांगितले. माधवने पटकन तांब्याचे नाणे अुचलले.

माधवच्या या निवडीचे नातेवाईकाला मोठे आश्चर्य वाटले. हुशार मानल्या गेलेल्या माधवने चांदीचे सोडून तांब्याचे नाणे घेतले. असे त्याने का केले हे काही त्याला कळेना. तो त्याच्या मूर्खपणाला हसत चांदीचे नाणे खिशात टाकून आपल्या घरी निघून गेला.

पण ही घटना लपून राहिली नाही, सर्वांना ते समजले. गावभर ती वार्ता पसरली. सर्वजण समजत होते की माधव आपल्या पित्यापेक्षा हुशार आहे, अन् मोठा झाल्यावर आपल्या बुद्धिमत्तेच्या जोरावर व्यापारात लाखो रुपये कमवील. पण या घटनेनन्तर मात्र लोक समजू लागले की तो मूर्ख व बावळट आहे.

तेव्हापासून त्याची गंमत करण्यासाठी, त्याची टिंगल अुडवण्यासाठी व स्वत:ची करमणूक करण्यासाठी गावचे लोक मुद्दाम प्रसादच्या घरी येअून चांदीची व तांब्याची नाणी माधवसमोर ठेवून त्याला निवडायला सांगत. माधव प्रत्येक वेळी तांब्याचे नाणेच अुचलत असे; अन् गावचे लोक मात्र टवाळी करायचा आपला अुद्देश सफल झाल्याचे पाहून हसत सुटत.

एक दिवशी प्रसादच्या घरी विनोद नावाचा त्याचा एक नातेवाईक त्याला भेटायला आला.

चन्द्रकांत भोसले

तसा तो माधवचा मामाच लागत असे. माधवच्या बाबतीतली गावकऱ्यांची टीका त्याच्या कानावर आलेली होतीच. विनोदला याबद्दल फार वाईट वाटले. त्याला असेही वाटू लागले की माधवची बौद्धिक पातळी इतकी घसरलेली असेल, तर मोठा झाल्यावर पुढे तो आपल्या पित्याचा व्यवसाय संभाळू शकणार नाही. इतर लोक त्याची सगळी इस्टेट लुबाडतील अन् सारे कुटुम्ब देशोधडीला लागेल.

जांभुळगावातले आपले काम संपल्यावर विनोदला ज्या दिवशी आपल्या गावी परतायचे होते, त्या दिवशी त्याने माधवला आपल्याजवळ बोलावून घेतले. नंतर त्यानेही चांदीची व तांब्याची काही नाणी त्याच्यासमोर ठेवून म्हटाले, "माधव, यातली तुला हवी ती नाणी घे तुला."

माधवने ताबडतोब तांब्याची नाणीच अुचलली ! पण त्याच्या या मूर्खपणाबद्दल विनोदला इतर लोकांप्रमाणे हसू आले नाही. अुलट त्याला माधवबद्दल सहानुभूती वाटली. त्याने माधवला विचारले, "माधव, बाळा तू चांदीची चांगली किंमती नाणी सोडून नेहमी तांब्याची नाणी अुचलणं का पसंत करतोस? तू काय इतका अडाणी आहेस की तुला या दोहोतला फरक कळत नाही? तांबं आणि चांदी या दोन धातूत चांदी अधिक मूल्यवान आहे हे तुला माहीत आहे ना? मग तांब्याऐवजी चांदीचं नाणं तू का घेत नाहीस?"

आता माधव हळूच अुत्तरला, "मामा, अहो मी चांदीची नाणी प्रथम अुचलली असती, तर गावचा कोणीही माणूस आपली करमणूक करून घेण्यासाठी माझ्याशी असा खेळायला आला नसता. अन् त्या परिस्थितीत मला तांब्याची नाणीही कधी मिळाली नसती. पण अशी नेहमी तांब्याची नाणी अुचलत राहिल्यामुळे माझ्याजवळ ढिगांनी तांब्याची नाणी जमा झालीयत पहा!" अन् विनोदला बरोबर आपल्या खोलीत घेअून जाअून त्याने तांब्याच्या नाण्यांचा ढीग दाखवला.

इतकी सगळी नाणी पाहून आता विनोद अवाकच झाला! तो काही बोलणार, इतक्यात त्याला टोकत माधव म्हणाला, "पण मामा, माझी ही गंमत कुणाला सांगू नका बरं का !"

आपल्या देशातील किल्ले - ३

रजपूतांचे किल्ले - १

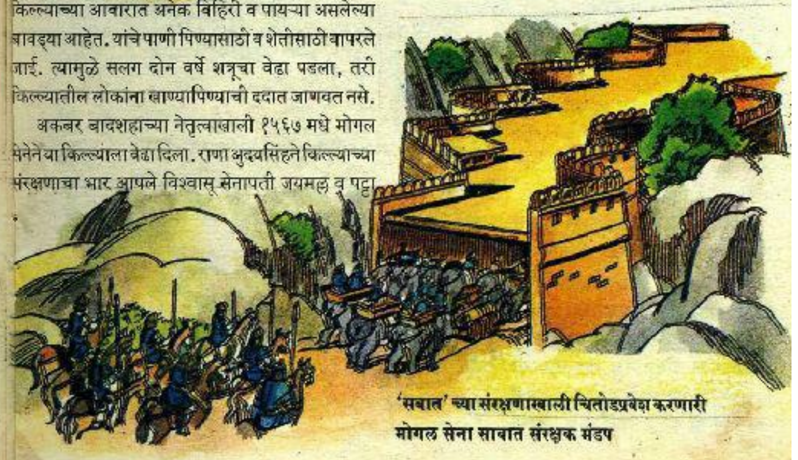
चित्रांगद मोरीने सातव्या शतकात चित्रकूट गड बांधला होता. शंभर वर्षानन्तर गुहिल प्रमुख बाप्पा रावळ याने किल्ल्याचे नाव 'चितोड' असे ठेवून तेच आपले निवासस्थान बनवले.

बाप्पा रावळच्या सिसोदिया वंशजांनी चितोडवर ८०० वर्षे शासन केले. किल्ल्याच्या प्रांगणात आज ही एक विजयस्तंभ दिसतो. राणा कुंभाने १४५८ मधे माळवा सुलतानाला जिंकले या घटनेच्या स्मरणार्थ त्याने हा स्तंभ बांधला. या नअू मजली स्तंभाची अुंची ३६ मीटर असून तो बांधायला जवळजवळ दहा वर्षे लागली.

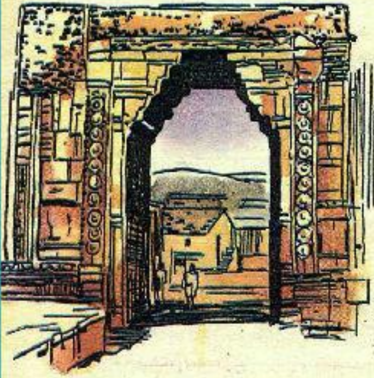
क्षेत्रफळाच्या दृष्टीने हा आपल्या देशातील सर्वात विशाल गड होय.

किल्ल्याच्या आवारात अनेक विहिरी व पायऱ्या असलेल्या बावड्या आहेत. यांचे पाणी पिण्यासाठी व शेतीसाठी वापरले जाई. त्यामुळे सलग दोन वर्षे शत्रूचा वेढा पडला, तरी किल्ल्यातील लोकांना खाण्यापिण्याची ददात जाणवत नसे.

अकबर बादशहाच्या नेतृत्वाखाली १५६७ मधे मोगल सेनेने या किल्ल्याला वेढा दिला. राणा अुदयसिंहने किल्ल्याच्या संरक्षणाचा भार आपले विश्वासू सेनापती जयमल्ल व पट्टा

'सबात' च्या संरक्षणाखाली चितोडप्रवेश करणारी मोगल सेना साबात संरक्षक मंडप

रामपाल द्वार, चितोडगड

याच्यावर सोपवला व तो स्वत: अरवली पर्वत आश्रयाने राहू लागला.

जयमलच्या नेतृत्वाखाली त्याचे सैनिक मोठ्या वीर लढले. मोगलसेना त्यामुळे पुढे सरकू शकली नाही. महिन्यांच्या वेढ्यानन्तर अचानक एक दिवस उडालेल्या तोफेच्या गोळ्यामुळे जयमल जबर ज झाला. त्याच्या मृत्युमुळे रजपूत निराश झाले. त्यांच्य स्थितीचा फायदा घेअून मोगल सेनेने किल्ला जिंकल

किल्ला तर पडला; परन्तु अुदयसिंह मोगलांना जायला तयार नव्हता. त्याचा पुत्र राणा प्रताप व त्य सार्थीदारांनी तर अशी कठोर प्रतिज्ञा केली की, 'चि पुन्हा जिंकून घेईपर्यन्त आम्ही कोणत्याही प्रकारचे अुपभोगणार नाही.'

अशी प्रतिज्ञा करणाऱ्यांच्यात काही लोहारही त्यांनी अशी शपथ घेतली की, 'किल्ल्यात पुन्हा ठेवीपर्यन्त आम्ही आमच्या गाड्यातूनच राहू.'

दिवसापासून हे लोहार आपापल्या बैलगाडीत राहून भटके जीवन जगू लागले. त्यांना 'गाडिया-लोहार' असे म्हणले जाई. १९५५ मधे समारंभपूर्वक त्यांना किल्ल्यात घेअून जाईपर्यन्त ४०० वर्षे ते असेच भटके जीवन जगत राहिले. अन् आपली प्रतिज्ञा पार पाडत राहिले.

अुदयपुरच्या जवळच राणा कुंभाने १४८५ मधे कुंभलगड बांधला. याचा भक्कम तट आसपासच्या अनेक टेकड्यांवरून गेलेला आहे. सात मीटर रुंदीच्या तटाच्या भिंतीवरून एकाच वेळी आठ घोडेस्वार आपले घोडे दौडत नेअू शकतात. या किल्ल्यावर अनेकदा हल्ले झाले. परन्तु फक्त अकबरच तो केवळ काही काळापुरताच

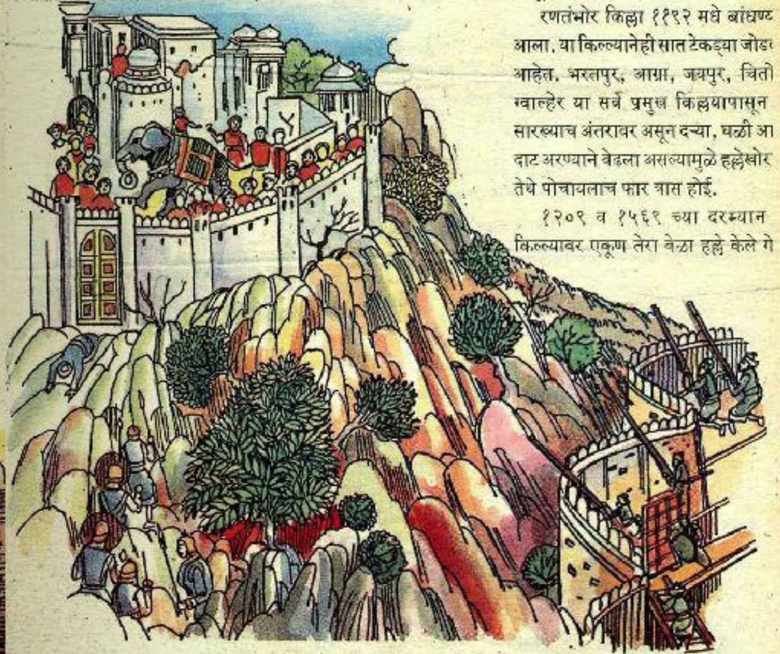

कुंभलगडचा तट

जिंकू शकला.

रणतंभोर किल्ला ११९२ मधे बांधण्य आला. या किल्ल्यानेही सात टेकड्या जोड आहेत. भरतपुर, आग्रा, जयपुर, चितो ग्वाल्हेर या सर्व प्रमुख किल्ल्यापासून सारख्याच अंतरावर असून दऱ्या, घळी आ दाट अरण्याने वेढला असल्यामुळे हल्लेखोर तेथे पोचायलाच फार त्रास होई.

१२०९ व १५६९ च्या दरम्यान किल्ल्यावर एकूण तेरा वेळा हल्ले केले गे

(डावीकडील) रणतंभोरवर (अुजवीकडे) तात्पुरत्या बांधलेल्या तटाआडून हल्ला करणारे मोगल सैनिक

हमीरदेवच्या काळात अल्लाअुद्दीन खिलजीच्या एका सेनापतीच्या विनंतीवरून त्याला येथे आश्रय दिला गेला हो यान खिलजीविरुद्ध बंड केले असल्याने अल्लाअुद्दीन खिलजीच्या सैन्याने किल्ल्याला वेढा दिला, परन्तु तो कि ताब्यात घेअू शकला नाही. नन्तर तेथून तो पळून गेला.

१३०९ मधे पुन्हा जेव्हा हल्ला झाला, तेव्हा खिलजीने स्वत: जबाबदारी अंगावर घेतली. यावेळी हमीर देव मन्त्र्यांनी फितुरी केली. त्यांच्या कारस्थानामुळे खिलजीने लढाई जिंकली. युद्धात हमीरचा मृत्यु ओढवला. त्या

शूर व साहसी सेनापतीला महम्मदशहाला शत्रूने पकडले व त्याचा वध केला.

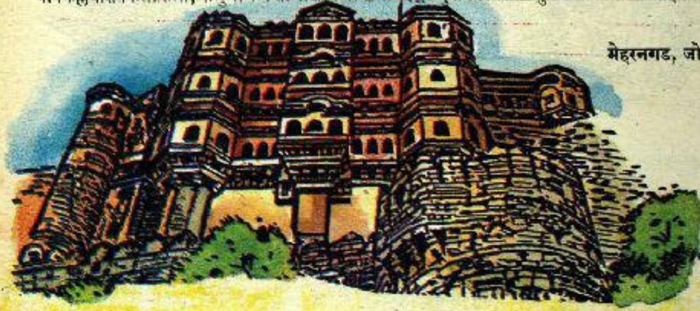
१९६८ मधे अकबरने या किल्ल्यावर हल्ला केला. किल्ल्याचा तट फोडण्यासाठी दोनशे बैलांनी मोठमोठ्या तोफा ओढून आणल्या. हल्ला बरेच दिवस चालू राहिला, पण किल्ला हाती येण्याचे चिन्ह दिसेना. शेवटी अकबरने अंबरचा राजा भगवान् दास याला रणतंभोरचा राजा राव सुरजन हाडा याच्याकडे तहाची बोलणी करण्यासाठी पाठवले. तहाच्या अटी ठरून त्यावर अुभयपक्षांनी शिक्कामोर्तब केले व पुन्हा त्या प्रदेशात शांती नान्दू लागली.

या किल्ल्याभोवतीचे अरण्य आता वाघांसाठी अभयारण्य बनवले गेले आहे.

मारवाडची राजधानी मंडेर ही होती. परन्तु पंधराव्या शतकात राठोड प्रमुख राव जोधा याने ती नअू मैल पुढे असणाऱ्या टेकडीवर न्यायचे ठरवले. त्याने स्वतःच्या नावे 'जोधपुर' नावाच्या एका शहराची स्थापना करून तेथे मेहरनगड नावाचा किल्ला बांधला.

प्रान्तातल्या इतर किल्ल्यांप्रमाणे या किल्ल्यावर मोगल व अफगाणांनी हल्ले केलेच; पण त्याहीपेक्षा जास्त हल्ले अन्य रजपूत राजे व सेनापती यांनीच केले.

या किल्लयात किलकिला, शंभुबाण व गाजीखान नावाचा तोफा अुत्तम स्थितीत सुरक्षित ठेवलेल्या आहेत.

मेहरनगड, जोधपुर

सोमची बडबड

सोमची स्वतःची अशी काही मालमत्ता नव्हती, पण गावात त्याचे नातेवाईक मात्र होते. याच आधारे तो स्वतःला 'मोठा माणूस' समजे. जे तोंडी येईल, ते बोले. त्याचा मेहुणा त्याला खूप सांगे, पण पालथ्या घड्यावर पाणी!

सोमच्या घरामागे एक विहीर होती. एकदा पाय घसरून आत पडता पडता, पेरूच्या झाडाला धरल्यामुळे तो कसाबसा वाचला. पण या प्रयत्नात त्याचा पाय लचकलाच. त्याची बायको सावित्री हे सारे पहात होती. तिला एकदम हसू फुटले.

बायकोचे हसणे पाहून सोम एकदम अुखडलाच, "इकडे तुझा नवरा दुःखानं विव्हळतोय, अन तू खुशाल हसते आहेस? असं जगण्यापेक्षा एकाद्या विहिरीत अुडी मारून जीव दे ना!"

यावर काहीही न बोलता सावित्री हसतच तेथून निघून गेली.

पाय लचकल्यामुळे सोमला चालायला त्रास होत होता. कसा तरी लंगडत तो दरवाजापर्यन्त पोचला. इतक्यात पाठीमागून येणारा त्याचा मेहुणा रामू म्हणाला, "काय जीजाजी! विहिरीपासून दरवाजापर्यन्त पोचायला इतका वेळ लावलात?"

"ओहो! म्हणजे इथेच इतका वेळ अुभा राहून तू माझी गंमत बघत होतास? जरा मदतीला तरी यायचं होतंस!" सोम म्हणाला.

"पण तुमचं उचकत उचकत चालणं छान वाटत होतं मला ! ते पहाता पहाता स्वतःलाच विसरून गेलो मी." रामू हसत अुत्तरला.

"मी तुझ्याहून मोठा आहे याचं काही भान आहे का तुला? असलं जिणं जगण्यापेक्षा एकाद्या विहिरीत जीव दे ना!" सोम बोलला.

रामूही हसत हसत तेथून निघून गेला.

वसंत पवार

सोम हळूहळू घरात शिरला अन् त्याने बोळाच्या बाजूचा दरवाजा अुघडला. इतक्यात एक भिकारी लंगडत तेथे आला, अन् ''साहेब, लंगडा आहे मी, चार पैसे भीक द्या ना!'' असे म्हणत भीक मागू लागला.

मोठ्या कष्टाने पुढे येत सोम त्याला म्हणाला, ''मी सुद्धा लंगडतोय बघ! पण मी काय भीक मागतोय तुझ्यासारखा?''

''तुम्हाला गरज नाही, म्हणून भीक मागत नाही आहात. पण आता लंगडे झाला आहात, तेव्हा दोन-चार घरी मागून पहा न भीक. किती त्रास असतो त्यात, हे तरी कळेल!'' भिकारी बोलला.

आता मात्र रागाने लाल होत सोम गरजला, ''बदमाश कुठला! एकाद्या घाणेरड्या विहिरीत पडून मर ना!'' हे ऐकून भिकारी हसत निघून गेला.

सोम बाहेर येअून लंगडत लंगडत समोरच्या पारावर जाअून बसला. तेथे चार-पांच खोडकर पोरे खेळत होती. दिवसातून एकदा तरी या पोरांची गोटी सोमला लागत असे अन् तो त्यांना रागावत असे. रोजच चाले असे.

पण त्या दिवशी मात्र ती मुले एक नवाच खेळ खेळत होती. नीट पाहिले, तेंव्हा लक्षात आले की, एक मुलगा डोळे मिटून घेअून आंधळ्याचे सोंग करत होता; दुसरा कानावर हात ठेवून बहिरा बनला होता; तिसरा एकदम मुका बनून विचित्रसे आवाज काढत होता. आणखी एकजण लंगडा असल्यासारखा पाय अुचलून अुचलून टाकत होता, अन् तो म्हणाला, ''तुमची नावं काय काय आहेत ते मला माहीत नाही, पण माझं नाव आहे सोम.''

ते ऐकल्याबरोबर बाकी सारेजण खो खो हसू लागले. तो खरोखरीच अगदी हुबेहूब सोमसारखाच लंगडत होती. इतक्यात आंधळा बनलेल्या मुलाने डोळे अुघडले.

आता मात्र सोमला हे सहन होईना. त्याने मुलांना शिव्या द्यायला सुरुवात केली. त्याबरोबर ती तेथून पळून गेली.

इतक्यात तेथे एक अनोळखी माणूस आला. त्याला काही विचारण्यापूर्वी तो सांगू लागला, ''मी सीतारामपंतांकडे नव्यानेच नोकरीला लागलोय. सोम म्हणून कोणी इथे रहातात, त्यांना काही सांगायला आलोय मी.''

''मीच तो सोम, बोल काय काम आहे?'' सोमने विचारले.

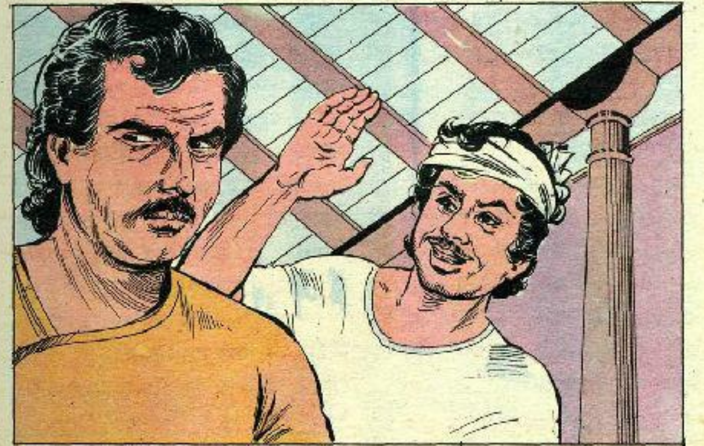
''हं! नुसत तुम्ही सांगून मी थोडाच विश्वास ठेवीन ? जरा चालून दाखवा बरं! चार मुलं मला सांगत होती की, सोम लंगडत चालतात. मला जे काही सांगायचंय, ते सोमशिवाय इतर कुणाला सांगू नको, असं मालकांनी बजावलंय मला.'' नोकर अुत्तरला.

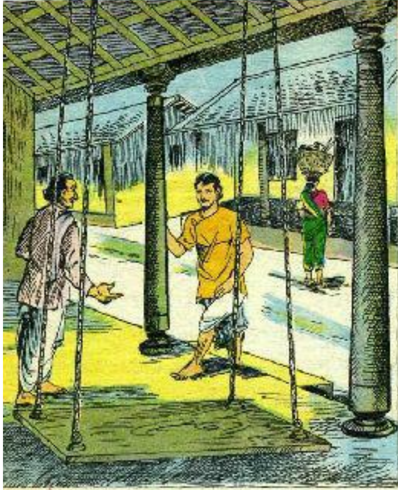
''मी, अन् चालून दाखवू तुला? एकाद्या कोरड्या आडात अुडी मार ना!'' असे म्हणत सोमने त्याला शिव्यांची लाखोली वाहिली.

शिव्यांचा वर्षाव थांबल्यावर नोकर म्हणाला, ''या गावात शिव्या देण्यात तुमचा नंबर पहिला आहे, असं मालक सांगत होते. तुम्हीच सोम आहात, असा आता माझा विश्वास बसलाय. चालून दाखवायची गरज नाही. मालकांनी ताबडतोब तुम्हाला नव्या घरी बोलवलंय.''

कुरकुरत सोमने विचारले, ''हे नवं घर कुठे आहे?''

''इथून चार घर टाकली, की एक गल्ली येईल. त्या गल्लीत एक सोम नावाचा कुत्रा आहे; त्याला ओलांडलं, की अुजवीकडे एक बोळ आहे. तिथे एक बैल सोम रहातो. तिथे लिंबाचं झाड असलेलं एक घर आहे. या

घराच्या बाजूला एक गल्ली आहे. या गल्लीत एक सोम नावाचा रेडा आहे. या सोम रेड्याला जिथे बांधून ठेवलंय, त्याच्याच बरोबर समोर हे नवं घर आहे.'' नोकराने सगळी माहिती दिली.

हे ऐकल्यावर तर सोमचा स्वतःवर ताबाच राहिला नाही. गरजत तो म्हणाला, ''शेपुटवाल्या माकडा, बटबाघळाचे डोळेवाल्या, गाढवाचे लांब कानवाल्या, तुझं इतकं धाडस? इतका गर्व झालाय तुला? स्वतःला समजतोयस काय तू? जनावरांबरोबर माझं नाव जोडतोयस तू? इतकी हिंमत तुझी?'' अन् मग पुन्हा तो शिव्या बरसत राहिला.

जेव्हा हा वर्षाव थांबला, तेव्हा नोकर म्हणाला, ''मी काहीच चुकीचं सांगितलं नाही सोमसाहेब! मी आत्ता ज्या ज्या प्राण्यांची नावं घेतली, त्या सर्वांचा एक पाय लंगडा आहे पहा !'' अन् तो निघून गेला.

सोमला सीतारामबद्दल फार आदर वाटे, म्हणून चालायला कष्ट पडले, तरी तो सीतारामच्या घरी पोचला. रस्त्यात लंगडा कुत्रा, लंगडा बैल, अन् लंगडा रेडा पाहून त्याला मनातल्या मनात फार राग आला.

नव्या घरात पाय ठेवल्याबरोबर सीतारामने सोमचे मोठ्या प्रेमाने स्वागत केले. सोमने त्याला विचारले, ''तू इथे या घरात कसा? हे तर नारायणचं घर आहे ना?''

सीताराम म्हणाला, ''हो, घर तर नारायणचंच आहे. पण तो कुठे दूरगावी गेलाय; अन् जाता जाता किल्ली मला देऊन म्हणाला की, गरज पडली तर माझं घर वापर. कालच माझे काका सहकुटुम्ब इथे आलेत, म्हणून त्यांना या घरात मुक्कामाला ठेवलंय. माझ्या काकांच्या नातीला-गौरीला-अचानक काय झालंय कुणास ठाऊक? कशालाशी घाबरलीय ती; अन् तेव्हापासून नुसती डोळे फाडफाडून एकटक पहात राहिलीय. आम्हाला कोणाला ओळखत नाहीय, अन् काही बोललं, तर ऐकूनही घेत नाहीय ती! वैद्य म्हणाला की, ती एकदा चांगली हसली तर एकदम बरी होऊन जाईल ती. आम्ही खूप प्रयत्न केले, पण तिला कोणी हसवू शकलो नाही. या कामासाठीच मी बोलावून घेतलंय तुला.''

''तुम्हा लोकांना जमलं नाही, ते काम मला तरी कसं जमेल?'' आश्चर्य प्रकट करत सोमने विचारले.

''का बरं नाही जमणार? मी ऐकलंय की आज तू लंगडतो आहेस. अन् लचकत चालतोयस. तुझं चालणं बघून सगळे जण आपोआप हसू लागलेयत. सारं गाव बोलतंय असं. मग एकदा या आमच्या गौरीसमोर चालून दाखव नं!'' सीतारामने विनंती केली.

सीतारामच्या या बोलण्याने सोमची चीड वाढलीच. त्याने सीतारामला पोटभर शिव्या देऊन घेतल्या. तरी मन हलके न झाल्याने त्याने गौरीला हातात अुचलले आणि म्हणू लागला, ''काय ग माकडतोंडे! टिचभरही वाढली नाहीयेस अन् तुला चेष्टा करायला सुचतेय होय ? माझी गंमत करू पहाते आहेस? जा जाऊन माकडांच्या टोळीत बस !'' जराही मधे न थांबता तो बडबडतच राहिला.

झाले गौरीला एकदम हसू फुटले ! हसणे थांबता थांबता ती नेहमीच्या स्थितीतही आली. या बदललेल्या गौरीला पाहून सोमही आश्चर्यचकित झाला. सुधारलेल्या अन् तब्येत ठीक झालेल्या गौरीला पाहून सर्वजण सोमचीही स्तुती करू लागले.

सोम म्हणाला, ''म्हणजे पोरीच्या आजाराची गोष्ट खरीच? मला तर वाटलं होतं की माझी चेष्टा करण्यासाठी तुम्ही माझ्याशी खेळत आहात! अरे, मी तर आपला पाय लचकल्यमुळे लंगडत होतो. अन् माझं हे चालणंच तुम्हाला विनोदाचा विषय झाला होय?''

सीताराम हसून म्हणाला, ''या स्थितीबद्दल तर सर्वांना सहानुभूती वाटेल तुझ्याबद्दल! पण तुझ्या या शिव्या आहेत नं, त्यामुळेच हसू येतं सर्वांना ! गौरीचंच पहा नं. तुझ्या शिव्या ऐकूनच हसू आलं तिला!''

आपली निरर्थक बडबड दुसऱ्यांच्या विनोदाचा विषय बनली, हे पाहून सोमला लाज वाटली, अन् त्या दिवसापासून तो शान्त झाला.

वैद्याची निवड

लक्ष्मीपुरचा जमीनदार सूर्यभूपती हा फार दयाळू व धर्मात्मा होता. आसपासच्या जवळजवळ शंभर गावांवर त्याचेच आधिपत्य होते. त्या सर्व गावात लक्ष्मीपुरच सर्वात मोठे होते. सूर्यभूपतीच्या पणजोबांच्या पित्याने (खापर पणजोबांनी) त्या गावात एक रुग्णालय बांधले होते. सूर्यभूपतीच्या काळापर्यन्त आसपासच्या गावचे लोक ही रोगचिकित्सेसाठी तेथे येअू लागले होते. याचे कारण म्हणजे या रुग्णालयाचे वैद्य नीलकण्ठशास्त्री.

असे हे सुप्रसिद्ध नीलकण्ठशास्त्री वृद्धावस्थेमुळे दिवंगत झाले. जनतेला व भूपतीला ही त्यामुळे फार दु:ख झाले. काही लोकांनी भूपतीला असा सल्ला दिला की, शास्त्रींच्या चार प्रमुख शिष्यांपैकी एकाची त्यांच्या जागी निवड करावी. सूर्यभूपतीने ही कामगिरी आपला निकटवर्ती मित्र चन्द्रवर्मा याच्यावर सोपवली अन् म्हटले, ''तू स्वत: ही समस्या सोडव.''

चन्द्रवर्मा त्याला म्हणाला, ''ठीक आहे. मग त्या चारही शिष्यांना अुद्या सकाळी बरोबर आठ वाजता कचेरीत हजर रहाण्यासाठी निरोप पाठव. त्यांच्यात जो जास्त हुशार असेल त्याची निवड करायची जबाबदारी अुचलतो मी.'' या बरोबरच त्याने भूपतीला आणखीही एक गुप्त सूचना दिली.

सूर्यभूपतीने मित्राच्या सांगण्यानुसार त्या चारीजणांना निरोप पाठवला. तेही अशा निरोपाची वाटच पहात होते, त्यामुळे दुसऱ्या दिवशी आठ वाजण्यापूर्वीच ते कचेरीत हजर झाले.

तेथील नोकरांनी त्यांना आदरपूर्वक बसवून घेअून म्हटले, ''काही अत्यावश्यक कामात् गुंतले आहेत जमीनदार. तुम्हाला त्यांची जरा वाट पहावी लागेल.''

परन्तु जमीनदार बराच वेळपर्यन्त आलेच

शांता गायकवाड

नाहीत. अकरा वाजल्यानन्तर सूर्यभूपती आणि चन्द्रवर्मा दोघे मिळूनच तेथे पोचले. ते आल्याबरोबर हे चार शिष्य ताबडतोब अुठून अुभे राहिले व त्यांनी दोघांना नमस्कार केला. दोघांनी त्या चारीजणांकडे एकदा निरखून पाहिले अन् त्यांना बसायला सांगितले. नंतर सूर्यभूपति व चन्द्रवर्माही समोर बसले.

दोघांपैकी कोणालाही वैद्यकशास्त्राबद्दल थोडी सुद्धा माहिती नव्हती. परीक्षा कशी घ्यावी हे ही त्यांना काही कळत नव्हते. इतक्यात एक नोकर पाण्याने अर्धी भरलेली एक काचेची सुरई घेअून तेथे आला. त्याने सुरई जमीनदारासमोर ठेवली.

नोकर गेल्याबरोबर चन्द्रवर्मा म्हणाला, ''मी तुम्हाला तीन प्रश्न विचारणार आहे. एकेकाने अुत्तरे द्यावी.'' अन् जयन्त नावाच्या शिष्याला खूण करून जवळ बोलवले.

जयन्त आल्याबरोबर सुरईकडे निर्देश करत चन्द्रवर्माने त्याला विचारले, ''जयन्त याच्याबद्दल एका वाक्यात काय सांगशील?''

जयन्तला वाटले होते की प्रश्न वैद्यकशास्त्रासंबंधी विचारला जाईल. या असल्या प्रश्नाची त्याला अपेक्षा नव्हती. तरीही तो म्हणाला, ''या सुरईत अर्धं पाणी आहे.'' आपली नाराजी झाकत चन्द्रवर्माने पाने झडलेला एक वृक्ष दाखवत त्याला म्हटले, ''या झाडाबद्दलही एक वाक्य बोल.''

चिडत जयन्त अुत्तरला, ''ऋतुमाना प्रमाणे याची पान झडत आहेत.''

यावर चन्द्रवर्मा म्हणाला, ''आता माझा तिसरा प्रश्न असा की, हे तीन प्रश्न मी तुला का विचारले?''

हा प्रश्न ऐकून जयन्त दचकलाच. त्याने काहीतरी गुळमुळीत अुत्तर तर दिले. पण ते कोणाला ऐकूही गेले नाही.

आता चन्द्रवर्मा हसला अन् त्याने जयन्तला बसायला सांगितले. अन् नन्तर बाकीच्या तिघांना एकएक करून बोलावले. नरेन्द्र आणि मोहनने जवळजवळ जयन्तसारखीच अुत्तरे दिली; शब्दात काय थोडा फरक असेल तेवढाच. शेवटी ललितची पाळी आली. तो अुत्तरला, ''ही सुरई अर्धीच भरलीय ती पूर्ण भरणं सोपं

आहे.'' त्याच्या अुत्तरावर खुश झालेल्या सूर्यभूपतीच्या तोंडून 'शाबास' शब्द आपोआपच बाहेर पडला. त्याने त्याच्या पाठीवर हात ठेवला.

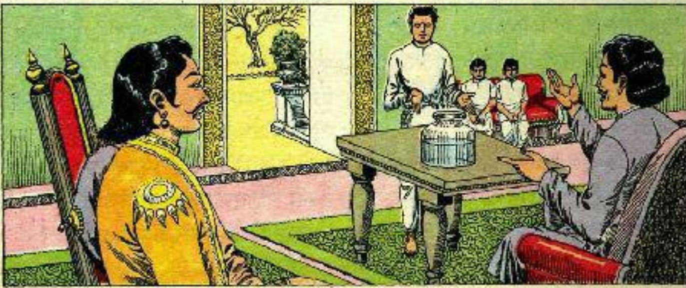
नन्तर वृक्षाकडे पाहून ललित म्हणाला, ''शिशिर ऋतु चालू असल्याने आत्ता याची पानं झडली आहेत खरी; पण हेमन्त सुरू होताच तो पुन्हा नव्या पालवीने झाकून जाईल, अन् सुंदर दिसू लागेल.'' तेव्हा चन्द्रवर्मा त्याला म्हणाला, ''आमच्या शेवटच्या प्रश्नाचंही अुत्तर दे अन् आपल्या मित्रांनाही ऐकव.''

ललित नम्रतापूर्वक म्हणाला, ''वैद्यकशास्त्रातला मनोविज्ञान हा एक श्रेष्ठ भाग आहे. माणसाला जेंव्हा एकादा रोग होतो, तेंव्हा त्याचं मनोबल कमी झालेलं असतं. अशा वेळी आशादायक गोड शब्दात बोलून त्याचं मनोबल पूर्वस्थितीत आणणं, हे वैद्याचं कर्तव्य असतं. मगच वैद्यानं दिलेली औषध अमृतासारखी काम करतात, व रोगी बरा होतो. अन्यथा चांगल्या चांगल्या औषधांचा ही रोग्यावर काही परिणाम होत नाही. कुशल वैद्याला रोग्याचं मन जाणणं फार महत्त्वाचं आहे. हा मनोविज्ञानाचा भाग लक्षात घेअूनच तुम्ही आम्हाला सुरई आणि वृक्षाबद्दलचे प्रश्न केलेत.''

चन्द्रवर्मा हसत म्हणाला, ''ललित, तू नीलकंठशास्त्रींचा योग्य शिष्य आहेस, हे सिद्ध केलंस बघ. हां, पण एक गोष्ट सांगतो - वैद्याकडे जे रोगी येतात, त्यांच्याशी वैद्यानं जसं गोड बोलून त्याला धीर देणं आवश्यक असतं, त्याहीपेक्षा वैद्याला स्वतःजवळ सहनशक्ती असणं आवश्यक असतं.''

ललितच्या लक्षात आले की चन्द्रवर्मानं आपले अुदाहरण समोर ठेवूनच ही गोष्ट काढलीय; कारण चार तास वाट पहाताना इतर तिघांबरोबर तो स्वतःही नाराज झाला होता.

आपली चूक लक्षात घेअून तो म्हणाला, ''रोगचिकित्सा करता करता मी आपली सहनशक्तीही वाढवीन.'' चन्द्रवर्माची निवड जमीनदार सूर्यभूपतीलाही खूप पसन्त पडली. तो वैद्य ललित व मित्र चन्द्रवर्मा यांच्याकडे समाधानाने पाहू लागला.

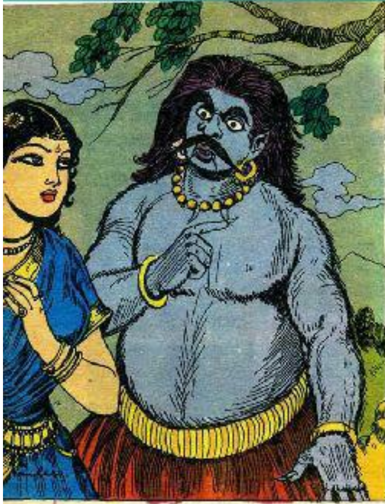
माझे तुझ्यावर मन बसले असून तुझ्याशी विवाह करायची माझी इच्छा आहे - असे हिडिंबेने सांगितल्यावर भीम तिला म्हणाला, ''हे कसं शक्य आहे? तुझ्याशी विवाह करून मी या सर्वांचा बळी देअू की काय?''

यावर हिडिंबा म्हणाली, ''मी तुझी आई अन् भावांचं माझ्या भावापासून रक्षण करीन. तू या सर्वांना जागं कर.''

''हे तर सगळेजण शान्त झोपले आहेत. त्यांना अुठवणं बरं नाही वाटत मला. राहता राहिली तुझ्या भावाची गोष्ट. मी कोणत्याही राक्षसाला भीत नाही. कोणालाही मारून टाकायची शक्ति आहे माझ्या अंगात.'' भीम आत्मविश्वासाने म्हणाला.

'बराच वेळ झाला तरी आपली बहीण माणसांना पकडून घेअून आली नाही' असे पाहून, इकडे हिडिंब झाडावरून अुतरला अन् पांडवांच्या दिशेने येअू लागला. आपल्या रागावलेल्या भावाला पाहून हिडिंबा भीमाला म्हणाली, ''माझा भाअू यमासारखा इकडे यायला निघाला आहे. आता तुम्हा लोकांचं इथं असणं योग्य नव्हे. मी तुम्हा सर्वांना आकाशमार्गानं एकाद्या सुरक्षित ठिकाणी पोचवते, चला.''

''राक्षसी, याला भ्यायचं काही कारण नाही. तुझ्या भावाचं मरण जवळ आलेलं दिसतंय; म्हणूनच तो इकडे यायचं धाडस करतो आहे. एकटा हाच काय, पण याचे सारे बंधु चालून आले तरी मी एकटा त्या सर्वांना यमसदनास पाठवीन. तूही पहात रहा, मी ते

काम कसं सहज करून टाकतो ते!'' भीम तिला म्हणाला.

''पण मला तर भीतीच वाटतेय. माझ्या भावानं आजपर्यंत कित्येक बलवानांना मारून टाकलेलं आहे. म्हणूनच मी तुला सावधगिरीची सूचना देत आहे. पुढे तुझी मर्जी!'' हिडिंबेने तरीही भय व्यक्त करत म्हटले.

आता हिडिंब अगदीच जवळ आला. सुंदर वस्त्रे नेसून सजलेली आपली बहीण पाहून त्याच्या मनात आले, ''बाई साहेबांना प्रेमरोग झालेला दिसतोय!'' रागाने डोळे लाल करत अन् विकट हसत तो तिला म्हणाला, ''अग ए हिडिंबे! मी तिकडे भुकेनं मरतो आहे, अन् तू? तू कोणाला तरी आपल्या मोहपाशात गुंतवण्याच्या विचारात दिसतेयस? का ग? आपला राक्षस वंश सोडून तू मनुष्य प्राण्याशी संबंध जोडू पहाते आहेस? माझ्याच विरुद्ध जाऊ पहातेस? थांब, या लोकांना मारून मी तुला ही मारून टाकतो बघ!'' अन् असे बोलत तो भीमाकडे वळला.

भीम त्याला म्हणाला, ''अरे अधम राक्षसा! तुलाच मारून टाकून मी या वनातला त्रास दूर करतो बघ.''

हिडिंब हात पसरून भीमाच्या जवळ गेला. भीमाने त्याला मोठ्या हुशारीने अन् चपळाईने पकडले अन् त्याला धरून तो दूर घेऊन गेला. इतक्यात स्वत:ला सोडवून घेऊन हिडिंब राक्षसाने भीमाला छातीशी घट्ट आवळले व तो जोराने ओरडला.

त्याच्या ओरडण्याने आपले भाऊ जागे होऊ नयेत, म्हणून त्याच्या आलिंगनातून आपली सुटका करून भीम त्याला आणखी दूर घेऊन गेला. हिडिंब राक्षसाने आता ओळखले, की भीम काही कोणी सामान्य माणूस नव्हे; चांगलाच बलिष्ट अन् मजबूत शरीराचा आहे. त्याने आपले बळ द्विगुणित केले अन् तो भीमाशी भिडला.

दोघांनी युद्धाला सुरुवात केली, तेव्हा भूमी कापू लागली. झाडे-झुडपे, लता-वेली तुटून पडल्या. कुन्ती व अन्य पांडवही जागे झाले. श्रृंगार केलेल्या, सजलेल्या, जवळच उभ्या असलेल्या हिडिंबेला पाहून कुंतीने हळूच विचारले, ''मुली, तू कोणी अप्सरा असावीस असं वाटतंय, कोण आहेस तू? कुठे जात होतीस? इथे कशी आलीस? आपली माहिती सांग बरं!''

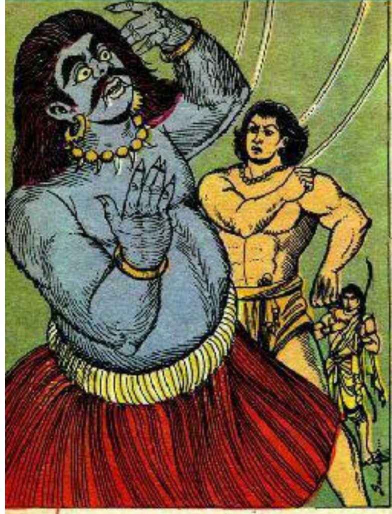
हिडिंबेने सर्व काही खरेखुरे सांगून टाकले. ती म्हणाली, ''माते, मी अन् माझा हा राक्षस भाऊ हिडिंब याच अरण्यात रहात असतो. त्याला तुम्हा सर्वांना खाऊन टाकायचं मनात होतं. त्यानं मला तुम्हाला घेऊन यायला फर्मावलं होतं. पण इथे पोचल्यावर मी तुमच्या पुत्रावर मोहित झाले. म्हणून मी आपल्या भावाची आज्ञा मानली नाही. मी आपल्या मनची इच्छा तुमच्या मुलाजवळही प्रकट केली, आणि इतक्यात माझा भाऊही इथे येऊन पोचला. तुमचा मुलगा त्याला जरा दूर खेचून घेऊन गेला आहे. आता त्या दोघात घनघोर युद्ध जुंपलं आहे.''

हिडिंबेचे बोलणे ऐकून धर्मराज, अर्जुन, नकुल व सहदेव उठले व युद्ध चालू असलेल्या ठिकाणी पोचले. भीम व हिडिंब हे दोघेही दोन सिंहांसारखे गरजत होते व एकमेकांशी लढत होते. दोघे ही धुळीने माखले होते. अर्जुनाच्या लक्षात आले की हिडिंबची सरशी होत आहे. तेव्हा तो म्हणाला, ''भीमसेन, तू दमला असशील तर थोडा वेळ मी याच्याशी युद्ध करतो.''

''अर्जुना, तू मुळीच गडबड करू नकोस. हा मला शरण आणील, अशी चुकीची कल्पना करून घेऊ नकोस. एकदा आता तो माझ्या तावडीत सापडलाच आहे, तेव्हा आता तो कसा सुटेल हे पहातोच ना मी!'' भीम त्याला आश्वासन देत म्हणाला.

''तर मग लवकर संपवून टाक त्याला.

आपण इथे अधिक वेळ घालवणं अुचित नव्हे. आता सूर्यास्त ही होईल. संध्याकाळ होता होता राक्षसांचं बळ वाढत जातं: याच्याशी खेळण्यात जास्त वेळ घालवू नकोस. जरूर तर मीच आपल्या बाणानं याचं मस्तक धडावेगळं करून टाकतो.'' अर्जुनाने पुन्हा एक इशारा दिला.

अर्जुनाच्या या बोलण्याने भीमाला अधिकच चेव आला अन् त्याने हिडिंबला अुचलून गरागरा खूप फिरवले अन् एकदम जमिनीवर आपटून त्याची कंबर मोडून टाकली. नंतर तो त्याच्या एकेका अवयवाला पीडा देअू लागला. शेवटी जोराने हाहा:कार करत हिडिंबने प्राण सोडला.

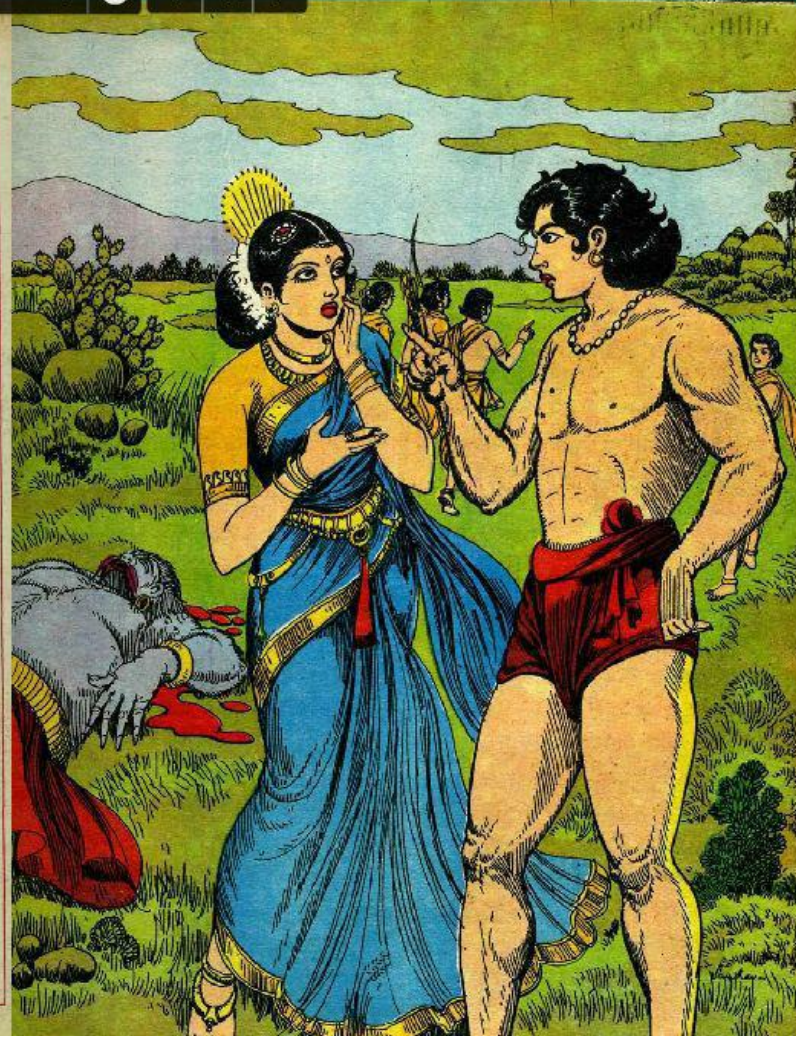
कुन्ती व अन्य बंधूंनी भीमाचे अभिनन्दन केले. अर्जुन त्याची खूप प्रशंसा करून म्हणाला, ''दूर एक गाव दिसतंय. आपण आता लवकर तिथे पोचणं बरं. दुर्योधनाच्या गुप्त हेरांना आपला पत्ता लागायला नको.''

कुन्तीला घेअून सर्वजण तेथून वेगाने निघाले. हिडिंबाही त्यांच्या बरोबरच निघाली, ''या मोहिनी रूपात येअून आपल्या भावाच्या वधाचा सूड घ्यायचा विचार आहे काय तुझा? यासाठीच तू आमच्याबरोबर निघाली आहेस का? चल चालती हो. नाहीतर तुलाही मृत्युलोकात पाठवीन बघ.''भीम म्हणाला.

धर्मराजाने भीमाचा हा रोख पाहून म्हटले, ''भीमा, अरे असं काय बोलतोस? एका स्त्रीला मारायची धमकी देतोस? तिचा आपल्यावर राग असला, तरी असू दे. ही आपलं काय वाकडं करू शकेल? हिडिंबला मारून तू चांगलं कृत्य केलंयस. पण ही केवळ त्याची बहीण आहे, या कारणासाठी तू तिलाही मारणार? असं करणं अनुचित आहे.''

हिडिंबेने धर्मराज व कुन्तीला पदस्पर्श करून नमस्कार केला व म्हटले, ''राक्षसधर्म अन् प्रवृत्ती सोडून मी मनापासून मोठ्या आशेनं याच्यावर प्रेम केलंय. ते जर त्यांनी ठोकरलं, तर मी आत्महत्या करीन. आपण माझं रक्षण करून आपला धर्म पाळावा. तुमच्यावर काही संकट आलं, तर मला फक्त इशारा करा. मी पळभरात तुम्हा सर्वांना हे जंगल पार करून पोचवीन.''

धर्मराज तिला म्हणाला, ''माझा तुझ्या

बोलण्यावर विश्वास बसलाय. हा भीम तुझा नक्की स्वीकार करील. तुम्ही दोघं दिवस भर हवे तसे एकत्र रहा. पण रात्री मात्र त्याला आम्ही असल्या ठिकाणी पोचवत जा."

हिडिंबेने ते मोठ्या आनन्दाने कबूल केले. ती माता बनेपर्यन्त या प्रकारे तिच्याबरोबर पती बनून रहाण्याचे भीमाने ही कबूल केले. हिडिंबा भीमाला आकाशमार्गाने अुडत दूर घेअून गेली व यानंतर दोघे पर्वत शिखरांवर, पहाडी गुहांमधे, नदीतटावर व सुंदर झाडीत आनन्दाने जीवन घालवत राहिले. आपल्या ऐहिक इच्छा पूर्ण करून कालक्रमानुसार हिडिंबा गर्भवती झाली. तिने एका पुत्राला जन्म दिला. जन्मताच मोठा होअून हा पुत्र आपल्या मातापित्यांना नमस्कार करून अुठून अुभा राहिला. त्याच्या डोक्यावर एक ही केस नव्हता; डोके एकाद्या घटासारखे तुळतुळीत होते. हिडिंबेला याचे फार आश्चर्य वाटले, अन् तिने त्याचे नाव ठेवले 'घटोत्कच'! (अुत्कच घट = केशरहित घट)

आपल्या मातापित्यांसमोर गुडघे टेकून बसत घटोत्कच म्हणाला, "माझी जरूर भासेल तेव्हा माझं नुसतं स्मरण करा. मी ताबडतोब तुमच्या समोर हजर होईन." अन् तो अुत्तरेकडे निघून गेला. हिडिंबाही ठरलेल्या अटीप्रमाणे भीमाचा निरोप घेअून निघून गेली.

पांडव वल्कले नेसले अन् ब्राह्मणकुमारांच्या वेषात ते त्रिगर्त, पांचाल व कीचक असे देश फिरत खूप दूर निघून गेले.

ही यात्रा करत असतानाच त्यांना एका ठिकाणी व्यास भेटले. सर्वांनी त्यांना सविनय नमस्कार केला अन् दीनवदनाने त्यांच्या समोर ते अुभे राहिले. व्यास म्हणाले, "तुम्ही पांडव व कौरव सर्वजण माझ्या दृष्टीने समानच आहात. परन्तु लोकांनी तुमच्याशी अन्याय केलेला आहे. इतक्या लहान वयात तुम्हाला या स्थितीत पाहून मला तुमची फार दया येत आहे. पण या कष्टांमुळे तुम्ही दुःखी होअू नका. इथून जवळ एकचक्रपुर नावाची नगरी आहे. तो मोठा सुंदर व आरोग्यसम्पन्न प्रदेश आहे. आपले खरे स्वरूप लपवून काही काळासाठी तुम्ही तिथेच रहा. तुम्ही पांडव आहात, हे मात्र कोणाला कळू देअू नका."

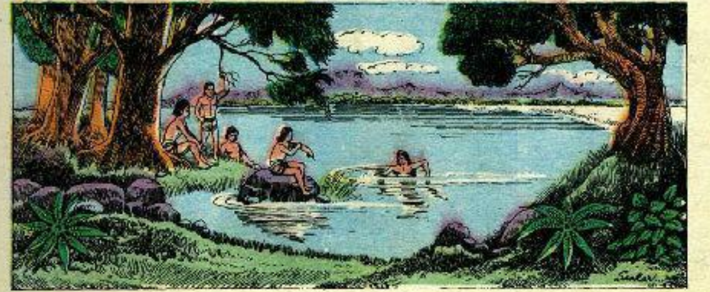
व्यास स्वतःच त्यांना एकचक्रपुरात घेअून गेले अन् एका ब्राह्मणाच्या घरात त्यांची रहायची सोय करून दिली. कुन्तीला ते म्हणाले, "मुली, एक महिना तुम्ही सर्वजण इथेच रहा. मी पुन्हा येअून तुम्हाला भेटेन." नंतर ते तेथून निघून गेले.

कुन्ती व पांडव त्या ब्राह्मणाच्या घरात राहून दिवस घालवू लागले. ते सर्वांशी मिळूनमिसळून वागत आणि भिक्षा मागून जे मिळे त्यातून आपला अुदरनिर्वाह करत. पाचीजणांनी आणलेल्या भोजन पदार्थांचे कुन्ती दोन भाग करी. एक भाग भीमाला खायला देअून बाकीचा भाग पाचजण मिळून खात. याच भागातून काही पदार्थ ती अतिथींनाही देई. भिक्षा मागून पोट भरत असताना पांडव वेदाध्ययनही करीत. तलावात पोहून झाडांच्या सावलीत आराम करत. अशा तऱ्हेने ते आपले जीवन सुखमय करत असत.

एके दिवशी धर्मराज, अर्जुन, नकुल व सहदेव भिक्षा मागण्यासाठी नगरात गेले होते. भीम व कुन्ती घरीच होते. त्यावेळी त्या ब्राह्मणाच्या घरातून रुदनध्वनी ऐकू येअू लागला. कुन्ती भीमाला म्हणाली, "या घरातल्या लोकांवर काही आपत्ती आली असावी. इथे रहायला जागा देअून या लोकांनी आपल्यावर मोठे अुपकार केलेले आहेत. आपण ही बरेच दिवस इथे रहात आहोत. त्यांच्यावर कसले संकट आले आहे; ते का दुःखी आहेत ही माहिती करून घेणं हे आपलं कर्तव्य आहे. आपल्याला जमेल ते आपण त्यांच्यासाठी करू या. प्रथम मी चौकशी करून येते." अन् ती ब्राह्मण परिवार रहात असलेल्या भागात गेली.

तेथे पोचल्यावर कुन्तीला असे दिसले की, ते पतिपत्नी व मुलगी एकत्र बसून कळवळून रडत आहेत. मुलगा तर इतका लहान होता की, हे सारेजण का रडत आहेत, हे ही त्याला कळत नव्हते. इतर रडतात म्हणून तो ही अधून-मधून रडत होता व आलटून-पालटून आपल्या आई-बापांच्या गळ्यात मिठी मारत होता. कुन्तीही त्यांच्याजवळ जाअून बसली. त्यांच्यावर काय आपत्ती कोसळली आहे, हे जाणून घ्यायला ती आतुर होती.

क्रमशः

खरे वय

कोदंड हा एका खेड्यातला शेतकरी होता. त्याला एका गुराख्याची गरज होता. गावातला कामकरी पुरवणारा दलाल दशरथ याला बोलावून घेअून तो म्हणाला, ''अुन्हात अन् पावसातही गुरांना गावापासून दूर चरायला न्यावं लागेल; तेव्हा विशीच्या आतला एकादा गुराखी माझ्याकडे पाठव.''

कोदण्डने दशरथला दहा रुपये अनामत दिले. ते घेअून दशरथ म्हणाला, ''हो, हो! समजलं मला. पंधरा - सतरा वर्षांचा एकादा चपळ मुलगा घेअून येईन मी तुमच्याकडे.''

दुसऱ्या दिवशी एकजण कोदंडकडे येअून त्याला नमस्कार करत म्हमाला, ''मालक, माझं नाव आहे पिलू, दशरथरावजींनी मला तुमच्याकडे पाठवलंय.''

पिलूकडे पायापासून डोक्यापर्यन्त पहात कोदण्ड म्हणाला, ''मी तर दशरथला एकादा विशीच्या आतला पोरगा पाठवायला सांगितलं होतं. तू तर चांगला पंचवीसच्या पुढचाच वाटतोयस? गुरांच्या मागे शेनीवाडीतून अन् झाडाझुडुपांमधून कसा धावू शकशील तू? त्यांना काबूत ठेवणं जमणार नाही तुला.''

पिलू ताबडतोब म्हणाला, ''असं नका म्हणू मालक? मी जरा बारीकराव आहे ना, म्हणून वय जास्त वाटतं माझं. पण मी फक्त सतरा वर्षांचाच आहे.''

क्षणभर विचार करून कोदण्ड म्हणाला, ''जा समोरच्या झोंपडीत जाअून बस. सावध रहा हं? तिथे मिठाची पोती आहेत. अुन्दीर खातील मीठ एकादे वेळी!''

आश्चर्याने पिलू म्हणाला, ''असं कसं होईल मालक? 'अुन्दीर मीठ खातात' असं माझ्या तीस वर्षांच्या आयुष्यात कधीच ऐकलं नाही मी!''

'चान्दोबा'
परिशिष्ट - ७८

आपल्या देशाची वृक्षसंपदा

मोहाचे झाड

अस्वलाला मध फार आवडतो हे सर्वांना माहीतच आहे. अुत्तर भारतातील अस्वले मोहाची फुले मोठ्या आवडीने खातात. कधी कधी ती ही फुले जास्त खातात अन् एकाद्या दारुड्या सारखी झिंगून झुलत रहातात. अुत्तर भारतात मोहाची झाडे खूप आढळतात. जंगलातील लोकांना जेंव्हा तांदूळ मिळत नाही, तेंव्हा ते ही फुले खाअून आपले पोट भरतात. संध्याकाळी हे लोक झाडाखालची जागा साफ करतात. रात्री फुले अुमलतात अन् सकाळीच झडत रहातात. फुलांचा रंग पिवळा असतो. ही फुले गोळा करून ते नीट ठेवून देतात व जरूर पडेल तेव्हा कच्ची किंवा अुकडूनही खातात. असे म्हटले जाते की, अत्याचारी आदिवासींना वठणीवर आणण्यासाठी काही मराठा शासक तेथील मोहाची झाडे कापून टाकत असत.

मोहाच्या झाडाला संस्कृतमधे मधूक, गुजराथीत महुदा, हिन्दीत महुआ, तमिळमधे इलुप्पै, मल्याळीत इलूप, तेलगूत इप्पा व इंग्रजीत 'इंडियन बटर' असे म्हणतात. गंभीर साधू सारख्या दिसणाऱ्या या मोहाच्या झाडाची अुंची २० मीटर पर्यंत असते. फांद्यांच्या शेवटाला गोल आकाराची दाट, कोमल पाने असतात. फुलेही डहाळ्यांच्या टोकालाच येतात. गराने भरलेली अंड्याच्या आकाराची याची फळे हिरव्या रंगाची असतात. याचे लांकूड चांगले मजबूत असले, तरी सहसा ही झाडे कोणी तोडत नाही; कारण त्याची फुले व फळे अुपयुक्त व मौल्यवान असतात. मोहाच्या बियांपासून तेल काढले जाते व त्यापासुन साबण व औषधे बनवतात. मोहाची फुले, झाडातून गळणारा डिंक, साल वगैरे औषधे बनवण्याच्या कामी येतात.

आपल्या देशातील ऋषि-मुनि : २

विश्वामित्र

विश्वामित्राने राज्यत्याग केला व तो तपस्येत लीन झाला. तरीही अजून त्याच्या मनातला वसिष्ठांबद्दलचा द्वेष संपला नव्हता. तो त्यांच्यावर विजय मिळवू शकला नाही. मागील अंकात वसिष्ठमुनींबद्दल वाचताना आपल्याला हे कळले आहे. हळुहळू विश्वामित्राने आपल्या या कमजोरीवरच विजय मिळवला व वसिष्ठांनीच त्याला 'ब्रह्मर्षि' म्हणून संबोधित केले.

राजकुमार सत्यव्रत याला वाईट सवयी जडल्या होत्या. अत्यंत घाणेरड्या व्यसनांनी तो पछाडला होता. आपल्या पुत्राच्या या अधोगतीमुळे चिडून जाऊन त्याच्या पित्याने त्याला हद्दपार केले. राज्यातून निघून तो जंगलात पोचला. विश्वामित्र याच अरण्यात पत्नी व मुलांसह राहून तपस्या करत होता. एकदा विश्वामित्र तेथे अुपस्थित नसल्या काळात तेथे मोठा दुष्काळ पडला. त्यावेळी सत्यव्रतने त्याच्या बायकामुलांना खाअू घालून वाचवले. एके दिवशी खायला काही मिळाले नाही, म्हणून त्याने वसिष्ठांच्या आश्रमातला एक प्राणी मारला. त्याचे थोडे मास त्याने स्वत: खाल्ले अन् बाकीचे विश्वामित्राच्या कुटुम्बाला देऊन टाकले. ही माहिती कळल्यावर क्रोधाने वसिष्ठमुनींनी सत्यव्रतला शाप दिला.

विश्वामित्र आश्रमात परतल्यावर त्यांना 'सत्यव्रतने आपल्या कुटुंबासाठी केलेल्या कष्टां' बद्दल कळले. त्यांना फार संतोष वाटला अन् दिवसें दिवस सत्यव्रतबद्दल त्यांचा आदरही वाढू लागला.

सत्यव्रतला क्षमा करून काही काळाने त्याच्या पित्याने त्याला परत बोलावून घेतले. पित्याच्या मृत्यूनन्तर तो स्वत: राजा झाला. नंतर 'आपण सशरीर स्वर्गाला जावे' अशी इच्छा सत्यव्रतच्या मनात निर्माण झाली, अन् आपले कुलगुरु वसिष्ठ यांना त्याने यासाठी आवश्यक तो यज्ञ करायची विनन्ती केली. ते असेही म्हणाले की, "सशरीर स्वर्गी जाणे ही अशक्य गोष्ट आहे." पण सत्यव्रतला ते पटेना. दोघात संघर्ष इतका वाढला की, "तू 'त्रिशंकु' होशील" असा शाप वसिष्ठांनी त्याला दिला. (त्रिशंकु = ज्याच्या हातून तीन पापे घडली, असा.)

त्रिशंकु नन्तर विश्वामित्राकडे गेला व त्याने त्यांच्याजवळ आपली इच्छा व्यक्त केली. 'आपण वसिष्ठापेक्षा ही श्रेष्ठ आहोत' हे दाखवून देण्याची विश्वामित्राची इच्छा असल्याने त्याने ताबडतोब एक यज्ञ सुरू केला. त्या प्रभावामुळे त्रिशंकु स्वर्गद्वारापर्यन्त जाअू शकला. पण देवांनी त्याला आत प्रवेश न देता परत खाली ढकलले. जमिनी- कडे कोसळता कोसळता सत्यव्रतने विश्वामित्राला हाका मारल्या. विश्वामित्र एकदम ओरडला, "तू आहेस तिथेच थांब." पण यामुळे त्रिशंकु अधांतरी लटकू लागला. विश्वामित्राने आपल्या तपोबलाने अवकाशातच प्रतिसृष्टि निर्माण केली. या स्वर्गाचे नाव 'त्रिशंकु स्वर्ग' असे पडले. यावरून आपल्या लक्षात येईल, की तप:समाथ्यनि काहीही मिळवता येते.

विश्वामित्राची तपस्या भंग करण्यासाठी इन्द्राने मेनका नावाच्या अप्सरेला पाठवले. तिला पाहून विश्वामित्राचे तपस्येतील लक्ष ढळले. मेनकेच्या सौन्दर्यावर भाळून त्यांनी तिच्याशी विवाह केला व काही दिवस तिच्यासह गृहस्थजीवन व्यतीत केले. त्यांना एक मुलगी झाली. या बालिकेचेच नाव शकुंतला. मोठी झाल्यावर तिचा दुष्यंताशी विवाह झाला. तिने भरत नावाच्या पुत्राला जन्म दिला. या भरतावरूनच आपल्या देशाचे 'भारत' हे नाव पडले.

हरिश्चन्द्राने आपल्या जीवनात अनेक यातना सोसल्या, अगणित कष्टांना तोंड दिले. परन्तु दाही दिशांना त्याची कीर्ती पसरली. सत्य व वचनपालन या गुणांसाठी आजही त्याचे नाव अग्रक्रमावर आहे. एक प्रकारे विश्वामित्रच या कीर्तिला कारण बनला. एके दिवशी देवलोकात वसिष्ठांनी, "हरिश्चन्द्र हा आपल्या वचनाचा पक्का असून, कोणत्याही स्थितीत तो आपले वचन मोडत नाही." असा दावा केला. विश्वामित्राने लगेच या विधानावर आक्षेप घेअून "हं:! तो शेवटी एक माणूसच आहेना! मी त्याच्याच तोंडून असत्य वदवून दाखवीन." असे वसिष्ठांना आव्हान दिले. नंतर एक निश्चित योजना आखून विश्वामित्र हरिश्चन्द्रकडे गेला अन् त्याला म्हणाला की, "तू माझा कर्जदार आहेस." ते वसूल करण्यासाठी त्याने आपला एक शिष्य ही पाठवला व हरिश्चन्द्राला अतिशय त्रास दिला. वचनबद्ध हरिश्चन्द्राने आपले वचन पाळण्यासाठी आपले सारे काही त्याला देऊन टाकले. काशीला त्याने आपली पत्नी व पुत्र एका ब्राह्मणाला विकून टाकले व स्वत: डोंब म्हणून स्मशानात देखरेख करू लागला. हे काम करत असताना त्याने पुत्राचे शव जाळण्यासाठी प्रत्यक्ष आपल्या पत्नीकडे ही वर्गणीची मागणी केली. त्याच्या या सत्यवचनामुळे प्रसन्न होअून देवांनी त्याला त्याचे राज्य, पत्नी व सजीव पुत्र ही परत दिला.

सत्यवचनामुळे हरिश्चंद्राला तीन्ही लोक प्राप्त झाले; त्याची कीर्ती चिरस्थायी झाली. अन् या सर्वाला कारण झाला विश्वामित्र.

तुम्हाला माहीत आहे काय?

१. 'सात बहिणी' म्हणून ओळखले जाणारे आपल्या देशातले प्रान्त कोणते?
२. डायनोमाचा शोध कोणी लावला?
३. प्रथम श्रेणी क्रिकेटमधून सुनील गावसकर केव्हा निवृत्त झाला?
४. आफ्रिका खंडातील सर्वात मोठे शहर कोणते?
५. 'तुलू' ही भाषा आपल्या देशातल्या कोणत्या प्रान्तात अधिक बोलली जाते?
६. 'सामुराई' वर्गाचे प्रसिद्ध साहसी सैनिक कोणत्या देशातील आहेत?
७. आपल्या देशात प्रकाशित झालेले सर्वात प्राचीन वर्तमानपत्र कोणते?
८. जगातील सर्वात मोठी घंटा कोणती?
९. 'मौर्य' वंशाचा संस्थापक कोण?
१०. 'ट्युनिशिया' चे जुने नाव काय?
११. अहमदाबाद कोणत्या नदीकिनाऱ्यावर आहे?
१२. रामाने लंकेला पोचण्यासाठी एक सेतु बांधला असे म्हटले जाते. त्या सेतूचे आजचे नाव काय?
१३. जगातील सर्वात मोठी खाडी कोणती?
१४. 'अुत्कल' नावाने प्रख्यात असलेल्या प्रान्ताचे आजचे नाव काय?
१५. 'टेस्ट मॅच' मध्ये भाग घेणारा पहिला भारतीय खेळाडू कोण?
१६. टेलिव्हिजनचा शोध कोणी लावला?

अुत्तरे

१. अरुणाचल प्रदेश, असाम, मणिपुर, मेघालय, मिजोराम, नागालॅण्ड, आणि त्रिपुरा.
२. मायकेल फॅरेडे.
३. नोव्हेंबर १९८७.
४. इजिप्तची राजधानी कैरो.
५. दक्षिण कर्नाटक.
६. जपान.
७. बॉम्बे समाचार.
८. मास्कोतील 'द ग्रेट बेल'.
९. चंद्रगुप्त मौर्य.
१०. कार्तेज.
११. साबरमती.
१२. अॅडम्स ब्रिज.
१३. बंगालची खाडी.
१४. ओरिसा.
१५. के.एस्. रणजीतसिंह.
१६. जॉन लागी बायिडे.

सुप्रतीकचे तीन प्रश्न

रत्नगिरीचा राजा सत्याकर मोठा साहित्य-प्रेमी होता. अनेक पंडितांना आपल्या दरबारात त्याने स्थान दिले होते. त्यांना आश्रय देऊन त्यांच्या पालन-पोषणाचा भार ही त्याने आपल्यावर घेतला होता. त्याला कोठेही एकादा प्रतिभा-संपन्न माणूस दिसला की तो त्याचा आदर-सन्मान करी.

एकदा त्याने आपल्या राजधानीत एक कला-संमेलन आयोजित केले. या संमेलनात भाग घेण्यासाठी निरनिराळ्या देशातून प्रसिद्ध साहित्यिक आले होते. दरबारी पंडितांनी बाहेरून आलेल्या पंडितांना चांगलेच नामोहरम केले. राजा सत्याकरच्या दरबारातील पंडित अन्य पंडिताहून श्रेष्ठ आहेत हे त्यांनी सिद्ध करून दाखविले. आपले पंडित आणि कवि यांच्या विद्वत्तेवर राजा सत्याकर अतिशय खुश झाला.

सत्याकरने आपल्या पंडितांचे विजय-चिन्ह म्हणून उत्तम शिल्पकारांकडून पंच-धातूंची एक सुरेख घंटा बनवून घेतली. ती दरबारात उच्च स्थानी लटकवण्यात आली. त्याने घोषणा केली - ''ही घंटा या दरबारच्या प्रतिष्ठेचे प्रतीक आहे. या दरबारातील पंडितांचा पांडित्यात जो पराभव करील त्याला ही घंटा पुरस्कार म्हणून दिली जाईल. शिवाय एक लाख मोहरा देऊन त्या विजेत्या पंडिताचा गौरव करण्यात येईल.'' हा पुरस्कार प्राप्त करण्यासाठी अनेक महापंडित आले, पण दरबारी पंडितांना कोणी जिंकू शकले नाहीत. कंकण नावाच्या एका पंडिताला हे सर्व वर्तमान समजले. तो स्वतः बहुभाषाकाविद व प्रचंड बुद्धिमान होता.

कंकण आणि दरबारी पंडित यांच्यात सतत दोन दिवस वाद-विवाद झाले. पण ते तुल्यबल ठरले. कोणीच जिंकलं नाही, नि कोणी हारला नाही. तिसऱ्या दिवशी मात्र कंकणच्या जयाची

विनायक जोशी

चिन्हे दिसू लागली. सर्व प्रजाजन निर्णय काय होतोय, तो जाणण्यासाठी आतुर झाले होते. लोकांना आपापसात बोलण्यासाठी अन्य विषयच उरला नाही.

चवथ्या दिवशी कंकणचा विजय घोषित करण्यात आला. दरबारी पंडितांनी आपला पराभव स्वीकृत केला. या पराजयामुळे राजाला फार दु:ख आले. घोषणेनुसार राजाने कंकणला घंटा पुरस्कार म्हणून समर्पण केली आणि त्याचा भव्य सत्कार केला. एक लाख मोहरांनी भरलेली थैली ही त्याला अर्पण केली.

विजयोत्साहात पालखीत बसून कंकण जेव्हा रत्नगिरीच्या सरहद्दीपर्यंत आला तेव्हा एका धनगराने त्याला अडवले. तो कंकणवर रागावलेला दिसला. तसा तो मोठा कला-प्रेमी होता. दरबारी पंडितांबद्दल त्याच्या मनात नितांत आदर होता. त्यांच्या पराजयाने तो ही दु:खी झाला होता.

कंकणच्या समोर येत तो म्हणाला - "महाराज, आमचे राजे सत्याकर प्रजाजनांना आपली संतति समजतात. ते आम्हाला परमेश्वरासारखे आहेत. आपल्या दरबाराची प्रतिष्ठा त्यांना श्वासासारखी वाटते. ही घंटा म्हणजे त्या प्रतिष्ठेचं चिन्ह होय. ही घंटा या राज्याच्या सरहद्दीपार जाऊ नये, यासाठी मी काही प्रयत्न करूं का ?"

कंकणने त्याच्याकडे आपादमस्तक पाहिले आणि संमतिदर्शक स्मित हास्य केले. या हास्यामुळे सुप्रतीकच्या रागाचा पारा आणखी चढला. उच्च स्वरात तो म्हणाला - "असे हसू

नका. आपण महापंडित आहात, नि मी एक अडाणी धनगर हे मी जाणतो. माझं जे काही थोडंसं ज्ञान आहे, त्याच्या आधाराने मी आपल्याला तीन प्रश्न विचारतो. माझ्या तिन्ही प्रश्नांची बरोबर उत्तरे आपण द्यायची आहेत. कोणत्याही एका प्रश्नाचे उत्तर आपण देऊ शकला नाहीत तर ही घंटा आपल्याला इथेच सोडून जावी लागेल. आपल्याला दिलेल्या लाख मोहरा ही आपणास परत कराव्या लागतील. आपणास पालखीतून उतरावे लागेल व स्वत: राजा पर्यंत जाऊन घंटा परत करावी लागेल. आपणास माझी ही अट मान्य आहे?"

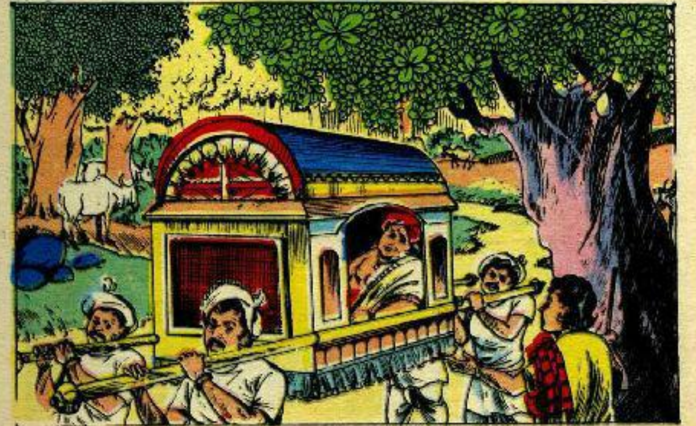
सुप्रतीककडे तुच्छतेने पहात कंकण म्हणाला - "हं, विचार तुझे प्रश्न!"

सुप्रतीकने पहिला प्रश्न विचारला - "माहीत असल्याशिवाय सांगता येत नाही, सांगितल्याशिवाय माहीत होत नाही, विचार केल्यावरच जाणता येतं; ते काय?"

खदखदा हसत कंकण म्हणाला - "माणसाचं नाव!"

सुप्रतीक म्हणाला - "नाही. हे एक कोडं आहे. माणसाचं नाव काय आहे हे त्याने स्वत: सांगितलं तरच माहीत होऊ शकतं. विचार करून नाही. ते जर एक कोडं असेल तर काही चिंतन करून उत्तर देता येईल."

कंकणचा चेहरा पाहण्यासारखा झाला. "आता माझा दुसरा प्रश्न! एक झाड आहे. त्याला दोन फांद्या आहेत. प्रत्येक फांदीवर पाच-पाच जण बसले आहेत. पाचांचे गळे कापले, पण एक थेंब रक्त बाहेर पडले नाही.

कुणाचा ही प्राण गेला नाही. हा सर्व काय चमत्कार आहे?'' सुप्रतीकने विचारले.

कंकणने बराच विचार केला. आपल्या वेदांताच्या ज्ञानावर आधारित काही उत्तरे दिली. सुप्रतीक म्हणाला - ''ही सर्व उत्तरे चुकीची आहेत.'' कंकणने जेव्हा आपला पराजय कबूल केला तेव्हा सुप्रतीकने आपल्या प्रश्नाचे उत्तर दिले - ''हे झाड म्हणजे मनुष्य. दोन फांद्या म्हणजे त्याचे दोन हात. गळे म्हणजे माणसाची नखे. नखे कापली तर रक्त येत नाही, किंवा काही वेदना ही होत नाहीत.''

कंकणने विचारले - ''आता तुझा तिसरा प्रश्न कोणता आहे?''

सुप्रतीकने तिसरा प्रश्न विचारला - ''सुविशाल सौशील्य देशावर सुशील पासून आताच्या राजभूपाल पर्यंत अनेक राजे राज्य करीत आले. या परंपरेत सर्वोत्तमच्या मृत्यूपूर्वी सौशील्यचा राजा कोण होता?''

कंकणने ताबडतोब उत्तर दिले - ''हात्तिच्या, हा तर अगदीच सोपा प्रश्न आहे! सर्वोत्तमच्या पूर्वी राजा होता, राजवर्धन.''

''आपण याला फार सोपा प्रश्न समजला, हीच तर आपली मोठी चूक! सर्वोत्तम राजाच्या मृत्यूपूर्वीचा राजा सर्वोत्तमच. दुसरा कोणी होऊंच कसा शकेल?'' जोरजोरात हसत सुप्रतीकने कंकणला हारवले.

आपली चूक कंकणच्या लक्षात आली. त्याने आपला पराजय मान्य केला. सुप्रतीकने घातलेल्या अटीनुसार तो पालखीतून उतरला. पालखीत घंटा ठेवून तो राजाकडे परत आला व घंटा राजाला देऊन टाकली. राजा सत्याकरचा आनंद गगनात मावेना. त्याने सुप्रतीककडून सर्व हकिगत जाणून घेतली.

''महाराज, मी विद्वानांच्या परिवारातील आहे. माझे आई-वडील लहानपणीच वारले, म्हणून मी हा धनगराचा पेशा पत्करला!'' सुप्रतीकने राजाला निवेदन केले.

दरबाराची प्रतिष्ठा सुप्रतीकने सुरक्षित ठेवली. प्रतिष्ठेचे चिन्ह असलेली घंटा राज्याच्या बाहेर जाऊ दिली नाही. म्हणून राजाने त्याचा भव्य सत्कार केला आणि त्याला आपल्या दरबारात स्थान दिले.

मंगलेची समस्या

तुकाराम हा एक धनवान शेतकरी होता. त्याच्या घराजवळच मंगलाची झोपडी होती. मंगला बिचारी गरीब होती. घराजवळच्या थोडेयाशा मोकळ्या जागेत तिने काही फुलझाडे लावली होती. ती फुले माळून आपल्या पाच वर्षाच्या नातवासह ती सुखा-समाधानाने रहात असे. तिचा मुलगा व सून केव्हाच देवाघरी गेले होते.

मंगलाची जागाही हडपून आपल्या जागेला जोडून घ्यावी असा विचार बरेच दिवस तुकारामच्या मनात घोळत असे. एके दिवशी मंगलाला बोलवून तो म्हणाला, ''हे पहा मंगला, तुझी जागा माझ्या जागेत मिळवून घ्यावी असा माझा विचार आहे, तेव्हा ही जागा मला दे. मी तुला त्याचे थोडेफार पैसे देईन.''

परन्तु मंगलाने या गोष्टीला साफ नकार दिला. ती तुकारामला म्हणाली, ''ही झोपडीच काय तो माझा अन् माझ्या नातवाचा आधार आहे. त्याशिवाय आमच्याजवळ आणखी काहीच नाहीय. ती सोडून आम्ही कुठे जायचं? कसं रहायचं? तीच तर आमचं सर्वस्व आहे. माझा नवरा, माझा मुलगा, सून यांनी याच झोपडीत तर आपले प्राण सोडले. मीही तिथेच मेले तर माझ्या आत्म्याला शान्ति लाभेल.''

गोड बोलून मंगला वाकणार नाही हे ओळखून आता तुकारामने तिला धमकी दिली, ''तुला अद्यापर्यन्त झोपडी खाली करायलाच हवी.''

मंगला ही गरजून विचारू लागली, ''मी का खाली करीन? अन् तसं करायला लावायचा तुम्हाला काय अधिकार?''

मंगला आता बधत नाही असे पाहून तुकारामने जबरदस्ती करायचे ठरवले. त्याने आपल्या नोकरांकरवी तिचे सामान झोपडीतून

'चान्दोबा' त पंचवीस वर्षांपूर्वी प्रसिद्ध झालेली गोष्ट

बाहेर फेकले अन् शेवटी झोपडीही अुखडून टाकली.

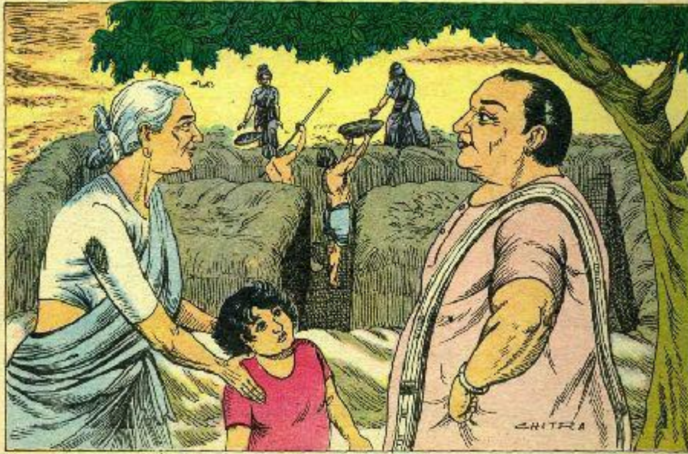
मंगला विचारी हमसून हमसून रडत राहिली. तिने आपले दु:ख सांगून गावप्रमुखाकडे तक्रार नोन्दली. गावप्रमुखाने पंचायत बोलावली अन् तुकारामला जाब विचारला.

"या म्हातारीचा मुलगा जिवन्त असताना त्यानं माझ्या कडून शंभर रुपये कर्जाअू घेतले अन् तसा कागद ही लिहून दिला. ते पत्र आज ही माझ्याजवळ सुरक्षित ठेवलेलं आहे. हिच्या नवऱ्यानं किंवा मुलानं कर्ज चुकवणं तर दूरच, पण कधी एका पैचं व्याजही दिलं नाही. मी तरी किती दिवस गप्प रहावं? मला जी मुद्दल अन् व्याज मिळून रक्कम यायला हवी, तिच्या बदल्यात मी झोपडी ताब्यात घेतली तर काय चुकलं?" जरा ही संकोच न करता तुकाराम सारं खोटं बोलला अन् त्यानं एक पत्र ही दाखवलं. त्यावर कुणाचासा अंगठा अुठवलेला होता.

गावप्रमुखाने त्या कागदावर विश्वास ठेवून तुकारामच्या बाजूनेच न्याय जाहीर केला. मंगला बिचारी काय करणार? तुकारामच्या विरुद्ध आणखी कारवाई करायची तिची अैपत नव्हती. अगदीच असहाय्य होती बिचारी!

मोठ्या कष्टाने मंगलाने आणखी एका जागी झोपडी बनवली. तिथेही तिने तऱ्हेतऱ्हेची फुलझाडे लावली. अन् आपले अुदरभरण करू लागली.

काही दिवस गेले, अन् तुकाराम मंगलाच्या जागेवर एका नव्या इमारतीची पायाभरणी

करू लागला. एके दिवशी मंगला आपल्या नातवाला बरोबर घेअून त्या ठिकाणी आली. तेथे जमीन खोदायचे काम सुरू होते. कामकऱ्यांबरोबरच तुकारामही तेथे हजर होता.

व्यंगभरल्या सुरात तुकारामने मंगलेला विचारले, "इथे कशाला आली आहेस आता?"

"आपण तर धनवान आहात, अन् मी एक गरीब बाई. फुलं वेचून कसंबसं पोट भरते. माझ्यावर थोडी दया करा. मला फार काही नको आहे, लहानशी मदत करा मला." मंगला गरीबीने म्हणाली

"बोल, काय हवंय?" तुकारामने काहीशा आश्चर्याने विचारले.

"माझा नातू रोज हट्ट करतो की, मला आपली जुनी जागा दाखव. पोराला ही जागा दाखविण्यासाठी मी आता येथे आली आहे." मंगला बोलली.

"मग दाखवलीस ना? चालती हो आता." तुकाराम म्हणाला.

"जातेच आहे. पण मला फक्त माझ्या जुन्या झोपडीची एक टोपली भर माती हवीय. चूल बनवीन मी त्या मातीची, अन् त्यावर स्वयंपाक करत जाईन."

तिची ती वेडी इच्छा ऐकून तुकाराम जोरजोरात हसू लागला. ती म्हणाली, "कृपा करून ही आपली स्वत:च्या हातांनी अुचलून माझ्या डोक्यावर ठेवा ना; पुण्य होईल मोठं! मी आपले उपकार जन्मभर विसरणार नाही."

तुकाराम ती टोपली अुचलू लागला, पण त्याला ती अुचलवेचना! त्याने पुन:पुन्हा प्रयत्न केला; घामाने तो चिंब भिजून गेला, पण टोपली मात्र जडशीळ झाल्यासारखी जागेवरच राहिली.

आता जोराने हसून मंगला म्हणाली, "अरे तुला एवढी टोपलीभर माती अुचलवेना, मग सगळीच्या सगळी झोपडी कशी रे अुचललीस?"

तिच्या बोलण्याचा गर्भितार्थ ध्यानी येअून तुकाराम लज्जित झाला. त्याला आपल्या करणीचा पश्चात्ताप वाटला अन् त्याने त्याच जागी म्हाताऱ्या मंगलेला एक घर बांधून दिले.

